

ДЕРЖАВА
ФРАНКІВ
Ігор ЛІХТЕЙ

ISBN 978-617-8276-68-3
9 786178 276683 >

Ігор ЛІХТЕЙ

ДЕРЖАВА ФРАНКІВ

Ужгород, РІК-У, 2023

Ліхтей І.М.

Держава франків. Матеріали до лекції та практичних занять. Навчальний посібник з нормативної дисципліни «Історія та культура західноєвропейського Середньовіччя» для здобувачів вищої освіти галузі знань: 01 Освіта / Педагогіка, освітнього ступеня «бакалавр», спеціальності: 014 Середня освіта, предметної спеціальності: 014.03 Середня освіта (Історія), освітньої програми: Історія. Ужгород: РІК-У, 64 с.

Рецензенти:

Прохненко Ігор – кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри археології, етнології та культурології Ужгородського національного університету.
Федака Сергій – доктор історичних наук, професор, професор кафедри Античності, Середньовіччя та історії України домодерної доби Ужгородського національного університету.

*Рекомендовано до друку на засіданні Вченої ради факультету історії та міжнародних відносин ДВНЗ “УжНУ”
(протокол №8 від 27 жовтня 2023 р.)*

ISBN 978-617-8276-68-3

© Ліхтей І.М., 2023
© РІК-У, 2023

ЗМІСТ

Передмова	5
I. ДЕРЖАВА ФРАНКІВ: ВІД КОРОЛІВСТВА ДО ІМПЕРІЇ	7
План	7
1. Франкське завоювання Галлії. Королівство Меровінгів..	7
2. Господарство, общинна організація та соціальна структура франкського суспільства за правління Меровінгів	10
3. Політичний устрій франкського суспільства в епоху Меровінгів.....	14
4. Занепад Франкського королівства при спадкоємцях Хлодвіга	16
5. Майордоми та «ледачі» королі	18
6. Франкська держава Каролінгів	20
7. Формування феодалних відносин у Каролінзькій державі.....	24
8. Людовик I Благочестивий. Поділ імперії Карла Великого.....	27
II. ТЕКСТИ ДЖЕРЕЛ	30
1. Лист св.Ремігія до Хлодвіга (481 р.)	30
2. Із «Історії франків» Григорія Турського	31
2. Із «Салічної правди».....	32
3. Із едикту короля Хільперіка	36
4. Із декрета Хільдеберта II (596 р.)	36
5. Із «Хроніки» Фредегара.....	37
7. Із едикта Хлотаря II (614 р.)	38
8. Із грамоти короля Дагоберта I Ресбахському монастирю ...	39
9. Прекарій даний (Prekaria data)	40

10. Прекарій повернутий (Prekaria oblata)	41
11. Прекарій з винагородою (Prekaria remuneratoria).....	42
12. Турська формула № 43 (VIII ст.)	42
13. Санська формула № 4 (кінець VIII ст.)	43
14. Із «Анналів королівства франків».....	44
15. Із «Анналів Петáу» (частина друга)	45
16. Із «Капітулярія про помістя» (792/793 – 800).....	46
17. Із праці Айнгарда «Життя Карла Великого».....	48
18. Із «Лоршських анналів»	55
19. Із капітулярія Людовика Благочестивого «Ordinatio imperii»	56
20. Із праці Нітгарда «Історія в чотирьох книгах» (IX ст.) ...	57
Хронологія	60
Список джерел та літератури	61
I. Джерела	61
II. Монографії, статті, посібники	61

ПЕРЕДМОВА

Франкська держава, що виникла після падіння Західної Римської імперії, стала однією з найбільших у Європі в добу раннього Середньовіччя. В період своєї найвищої могутності вона охоплювала територію нинішніх Франції, Бельгії та Люксембурга, а також низки регіонів Нідерландів, Німеччини, Італії й Іспанії. Таким чином, історія Франкської держави є ніби своєрідним прологом до історії сучасних європейських держав і, передусім, Франції.

Державність франків формувалася на двоєдиній основі. З одного боку, в основі держави ще превалювали пережитки військової демократії германців (народні збори, рада старійшин, виборні воєначальники та влада короля, що обмежувалася народними зборами), а з іншого, – залишки римської державності (податкова, митна, монетна системи, територіальний, а не родоплемінний поділ, християнська церква, елементи державного апарату та римського права). Поєднання германських традицій із складовими римської політичної системи й посприяло утворенню в VII ст. франкської ранньофеодальної держави. Виходячи з такого синтезу, двояким було й суспільне управління. Це проявлялося в характері права (варварське, тобто звичаєве, і римське), релігії (язичництва, аріанства, християнства), податкової системи, організації війська.

Взаємодія германського і галло-римського населення не могла не позначитися й на соціокультурній сфері. У цьому контексті важливим був процес асиміляції галло-римлянами франків, алеманів, бургундів та інших германців. Він зумовлювався не лише численною перевагою галло-римлян, але й більш досконалим рівнем їхньої економічної та суспільно-політичної організації.

Так, нащадки франків-завойовників прийняли мову, якою розмовляло галло-римське населення. З іншого боку, очевидним був і соціокультурний вплив германців. Франки дали свою назву підкореному ними народу та й усій державі. В письмових джерелах VII – VIII ст. Галлію дедалі частіше називають «королівством франків» (*Regnum Frankorum*). Водночас поширюється і скорочена форма цієї назви – *Francia*.

Презентоване видання містить зразок лекції, в якій простежуються основні етапи розбудови держави франків, а також уривки з джерел для підготовки до практичних занять з нормативної навчальної дисципліни «Історія та культура західноєвропейського Середньовіччя» для здобувачів вищої освіти галузі знань: 01 Освіта / Педагогіка, освітнього ступеня «бакалавр», спеціальності: 014 Середня освіта, предметної спеціальності: 014.03 Середня освіта (Історія), освітньої програми: Історія.

I. ДЕРЖАВА ФРАНКІВ: ВІД КОРОЛІВСТВА ДО ІМПЕРІЇ

План

1. Франкське завоювання Галлії. Королівство Меровінгів.
2. Господарство, общинна організація та соціальна структура франкського суспільства за правління Меровінгів.
3. Політичний устрій франкського суспільства в епоху Меровінгів.
4. Занепад Франкського королівства при спадкоємцях Хлодвіга.
5. Майордоми та «ледачі королі».
6. Франкська держава Каролінгів.
7. Формування феодалних відносин у Каролінзькій державі.
8. Людовик I Благочестивий. Поділ імперії Карла Великого.

1. Франкське завоювання Галлії. Королівство Меровінгів

У III ст. германські племена франків проживали на правому березі Рейну. Розрізнялися племена рипуарських (прибережних) і салічних (приморських) франків. Як вправні воїни франки стали здійснювати регулярні напади на римську провінцію Галлію. У походах їх очолювали «королі», а по суті – військові вожді, влада яких ще не передавалася у спадок. У середині V ст. на території сучасної Бельгії (поблизу міста Турне) виникло королівство салічних франків. У 481 р. королем салічних франків став Хлодвіг (481–511). Він об'єднав під своєю владою салічних та рипуарських франків і став творцем держави, яка відіграла значну роль у ранньосередньовічній Європі. Король Хлодвіг по-

ходив з роду легендарного правителя Меровея. За його іменем династію франкських королів V – першої половини VIII ст. називають Меровінгами.

У 486 р. Хлодвіг повів своє військо проти колишнього римського намісника Сиагрія, який управляв Галлією. Він присвоїв собі титул «короля римлян» (*rex romanorum*) і намагався створити власну державу зі столицею в Суассоні. Поблизу цього міста й відбулася вирішальна битва. Франки розбили військо Сиагрія й захопили всю Північну Галлію аж до річки Луари.

Єпископ Григорій Турський (бл. 538 – бл. 594), автор праці «Історія франків», яка є найважливішою пам'яткою епохи Меровінгів, наводить цікавий епізод, пов'язаний із поділом трофеїв після перемоги над Сиагрієм. Цей епізод характеризує ставлення франків до королівської влади. Після взяття міста Суассона, Хлодвіг забажав отримати коштовну церковну чашу, щоб з політичних міркувань повернути її місцевому єпископу. Проте він не зміг отримати цю річ, бо (за жеребом) вона дісталася простому воїну, і той, не бажаючи віддавати її королю, розрубав чашу сокирою.

Звідси випливає, що на той час король вважався всього лише першим серед рівних, чия воля не була законом для франків, а його особа не сприймалася як щось божественне. Щоправда, наступного року під час військового огляду Хлодвіг все-таки помстився зверхньому франкові. Він висловив обурення стосовно неналежного стану зброї воїна і, розрубавши тому голову, мовив: «Так і ти повівся з тією чашею в Суассоні». Вчинок короля викликав жах у присутніх. Коли ж воїн сконав, король наказав усім розійтися.

Для зміцнення своєї влади Хлодвіг пішов на союз із християнською церквою. Близько 498 р. він першим з франкських королів прийняв хрещення. За свідченням єпископа Григорія Турського, жінка Хлодвіга, королева Хродехільда, була охрещеною, а сам король твердо тримався язичницької віри. Та якось під час війни з алеманами він опинився на межі життя і смерті й звер-

нувся до Христа: мовляв, якщо він дійсно існує, хай подарує йому життя, і тоді він, Хлодвіг, повірить у його могутність і прийме хрещення. І сталося диво: вороги франків кинулися навтьоки, а перемогу здобув Хлодвіг. Обіцянку було виконано: разом зі своїм військом Хлодвіг перейшов у християнство. Обряд хрещення провів св.Ремігій, єпископ міста Реймс. При цьому, як повідомляє Григорій Турський, єпископ звернувся до Хлодвіга з такими словами: «Покірно схилю ший гордий Сігамбре¹, обожною те, що спалював, спопели те, що шанував». Згадуючи давню назву одного з германських племен – *сігамбрів* – св.Ремігій закликав Хлодвіга і його дружинників спалити поганські амулети.

Важливо, що франкський король прийняв ортодоксальне християнство, через що заручився підтримкою римської церкви. В результаті, на боці Хлодвіга опинилися єпископи Галлії, що мали в тогочасному суспільстві великий релігійний і політичний авторитет. Так було започатковано союз королівської влади і церкви, вигідний для обох сторін.

Поступово, через підкуп, зраду, насилля, Хлодвіг знищив усіх своїх супротивників, серед них – і багатьох родичів, та зміцнив своє становище. Про посилення влади Хлодвіга свідчить і те, що в останні роки його правління, десь приблизно, в період між 507 і 511 рр., було складено й записано латинською мовою збірник звичаєвого права франків, який відомий як «Салічний закон» (*Lex Salica*) або «Салічна правда». Цей судбник Хлодвіг дарував франкам уже від власного імені як королівський закон.

Король Хлодвіг вів війни з бургундами, алеманами і Вестготським королівством, від якого відвоював землі, що простягалися від Луари до Гарони. У 507 р. франкський король захопив Аквіта-

¹ Сікамбри (Sugambri або за більш пізнім написанням Sicambri) – могутнє германське плем'я, яке відзначалося войовничістю. В середині I ст. до Р.Хр. населяло правий берег середньої течії Рейну. У III ст. найменування «сігамбри» було витіснено загальною назвою «франки». Пізніше слово «сігамбр» стало синонімом слова «герой» (переможець).

нію. За чверть століття Хлодвіг оволодів майже всією римською Галлією (крім Бургундії й Септиманії). Його політичні успіхи був змушений визнати навіть візантійський імператор Анастасій I, який проголосив франкського короля консулом і надав йому почесний титул «августа», а також підніс йому вінець і пурпурову мантію.

Експансія франків продовжилася за правління синів і внуків Хлодвіга, які приєднали на південному сході Бургундію (534 р.) і відвоювали від остготів Прованс (536 р.). Іншим напрямком франкських завоювань стало підкорення германських племен, які проживали на північному сході за Рейном, – тюрингів, алеманів, баварців. Щоправда, баварці і в складі Франкського королівства зберегли свої права та своїх племінних вождів. В результаті цих завоювань Франкське королівство перетворилося в найбільшу державу на території колишньої Західної Римської імперії.

2. Господарство, общинна організація та соціальна структура франкського суспільства за правління Меровінгів

Серед місцевого галло-римського населення у Галлії проживало близько 15–20 % франків. Тому формування нового життєвого укладу проходило тут в умовах активного германо-романського синтезу. Уявлення про господарство та суспільне життя франків дає «Салічна правда». Цей судєбник відображає як більш ранні архаїчні порядки, що існували у франків, так і еволюцію суспільних відносин у V–VI ст. – розпад кровно-споріднених зв'язків, наростання майнової й соціальної нерівності, формування держави.

Як впливає із «Салічної правди», у франків уже було розвинене сільське господарство. Вони вирощували жито, пшеницю, ячмінь, бобові культури, льон, використовуючи систему двопілля. Займалися франки також садівництвом і виноградарством.

На високому рівні в них знаходилося скотарство. Франки розводили велику й дрібну рогату худобу (корів, овець, кіз), а також свиней. Як і в давнину, худоба була мірилом їхнього багатства й часто замінювала гроші при розрахунках. Підмогою в господарстві франків було птахівництво, бджолярство і мисливство.

Основним господарським осередком була сім'я, що володіла садибою: хатою, коморами, садом і городом. Вся ця особисто-сімейна власність, разом з худобою і птицею, від посягань суворо охоронялася законом: крадіжки й грабунки каралися високим *вергельдом* (штрафом). Кожна сім'я мала орний наділ. При цьому будь-яка оброблювана ділянка землі (нива, сад, виноградник тощо) була огорожена. Переділів орних земель, про які згадували античні автори, коли описували життя і побут стародавніх германців, уже не спостерігалося.

Слід відзначити, що, з одного боку, у франків існували досить розвинені уявлення про приватновласницькі права, особливо стосовно рухомого майна. Це виражалося в таких зовнішніх ознаках власності, як тавро, огорожа, тин, межа. З іншого боку, ці права на нерухомість не були безумовними. По-перше, вони обмежувалися контролем з боку близьких родичів. Зокрема, земельний наділ – так званий *аллод* – передавався тільки по чоловічій лінії, жінки ж не мали права його успадковувати. Адже жінка могла одружитися, і тоді її родова група позбавлялася б наділу. Позаяк приватна власність передбачає вільне відчуження й передачу майна, то доводиться констатувати, що інститут приватної власності у франків ще знаходився у процесі становлення.

У франкському суспільстві, очевидно, вже існувала сусідська община. Її члени висували певні права на навколишні території, зокрема й на ті, що належали окремим сім'ям. Після того, як урожай було зібрано, з полів забирали огорожу і на них беззастережно могла випасатися вся сільська худоба. Члени общини спільно визначали правила користування шляхами, водоймами, пасовиськами, пустищами, лісом. Без згоди всіх членів общини

жоден чужинець не міг оселитися поруч, позаяк це неминуче призвело до переділу наділів.

«Салічна правда» містить чимало доказів того, що кровноспоріднені зв'язки продовжували відігравати важливу роль у франкському суспільстві. Зберігався звичай кровної помсти, вергельд за вбитого франка отримували його родичі. І навпаки, якщо хто-небудь із близьких повинен був сплатити такий штраф, то його родичі допомагали чим могли. Обряд звернення до родичів по допомогу зафіксовано в «Салічній правді» у титулі «Про жменьку землі». Якщо засуджений уже віддав усе своє майно, аби сплатити штраф, а цього виявилось замало, то він повинен був скликати родичів, взяти жменьку землі з усіх куточків своєї порожньої світлиці і, стоячи на ганку, лівою рукою кидати її через плечі у напрямку до найближчих родичів. Якщо ж і їхнього майна не вистачало для сплати штрафу, то вони повторювали цей обряд, втягуючи в нього іншу свою рідню. Родичі були також поручителями і співприсяжними в суді, мали право на спадщину.

З іншого боку, «Салічна правда» фіксує також явища розкладу кровноспоріднених зв'язків. Окремі франки, які вважали обтяжливими обов'язки допомоги родичам і не бажали брати участь у розорювальній круговій поруці, заявляли «про відмову від свояцтва», що передбачало неотримання ними своєї долі спадщини померлого родича або вергельда. Публічна процедура відмови полягала в тому, що людина ламала над головою три гілки (які символізували попередні зв'язки) й розкидувала уламки на чотири сторони. Очевидно, на такий крок могла піти людина, впевнена у своєму матеріальному добробуті. Існування подібної процедури свідчить також про майнове розшарування у середовищі франків.

Соціальна структура франкського суспільства меровінзької епохи була вже достатньо складною. Більшість становили вільні франки – землероби і воїни, чие життя оцінювалося вер-

гельдом у 200 солідів. Вище за них на соціальній драбині знаходилися *антрустіони* (королівські дружинники) та посадові особи, що перебували на службі в короля. Для них вергельд становив 600 солідів. До еліти франкського суспільства належали також представники галло-римської знаті – вельможні римляни («королівські співтрапезники») і єпископи. Інші гало-римляни «оцінювалися» нижче, ніж вільні франки, – у 100 солідів, так само, як і напіввільне населення – *літи*. Раби взагалі не мали вергельда: вбивця був зобов'язаний лише відшкодувати збитки володареві раба.

Наприкінці VI ст. у франків формується «повний аллод» – вільно відчужувана земельна власність. Так, відповідно до едикту короля Хільперіка (561–584), землю дозволялося вільно дарувати, передавати й заповідати, зокрема й жінкам. Цей акт став важливим кроком на шляху до формування великої земельної власності. Її становленню сприяли й численні військові походи франків, захоплення земель, якими королі обдаровували наближених осіб на правах аллоду, тобто повноцінної власності. В результаті, в руках останніх зосереджувалися великі земельні масиви, які оброблялися як германськими, так і галло-римськими *сервами* (рабами), *літами* й *колонами*.

У залежність від великих землевласників стали дедалі частіше потрапляти і вільні франки. Постійні війни, зрадливість долі, низька врожайність, голодні роки легко дестабілізували дрібне селянське господарство, змушуючи землероба звертатися по допомогу. Набула поширення форма *комендації* – добровільний вступ небагатої малоземельної людини під особисте покровительство великого землевласника. Договір про комендацію передбачав, що останній зобов'язується піклуватися про свого клієнта, надавати йому притулок і їжу, за що той повинен служити своєму патрону, зберігаючи статус вільної людини. Щоправда, така людина вже ніколи не могла розірвати договір про *комендацію* і вийти з-під покровительства. Так виникали специфічні

особисті відносини служби й покровительства, що були характерною рисою феодальної епохи.

Залежність могла виникнути і в сфері винятково поземельних відносин, до неї, зокрема, призводили так зв. «*прекарні угоди*», які з'явилися при Меровінгах і набули широкого розмаху у VIII – IX ст., тобто вже за правління Каролінгів. *Прекарій* – земельний наділ, який небагатий селянин міг отримати від великого землевласника для обробітки за умови віддати йому потім частину врожаю. Такий прекарій називався «прекарій даний» (*precaria data*). Іноді дрібний власник, опинившись у скруті, сам передавав свою землю магнату чи монастирю і отримував її назад, але вже на правах держання, а не власності, разом з гарантіями покровительства, захисту, забезпечення в старості. Цей вид прекарію називався «прекарій повернутий» (*precaria oblata*). Після смерті селянина він переходив до нового власника. Іноді прекаріст отримував у користування не лише віддану землю, але ще й додаткову ділянку. Такий прекарій називався «прекарій з винагородою» (*precaria remuneratoria*). Прекаріст залишався особисто вільною людиною, але опинявся в економічній залежності.

Завдяки прекарним угодам і комендації поступово формувалася верства залежного селянства і великих землевласників, що свідчило про початок феодалізації франкського суспільства.

3. Політичний устрій франкського суспільства в епоху Меровінгів

Політичний устрій франкського суспільства V–VI ст. зберігало архаїчних рис, але водночас зазнав і впливу римських звичаїв. У меровінзький період у франків формується ранньофеодальна держава. Влада короля значно зросла, стала посилюватися авторитетом церкви і пояснювалася божественним походженням, а його особа почала набувати сакральних рис. У

королів з'явилися інсигнії – знаки власної гідності. На відміну від рядових франків, за короля вже не призначався *вергельд*, його вбивство не можна було спокутувати грошима. Навіть посягання на життя монарха каралося смертною карою.

Королівська влада спиралася на *антрукстіонів* (професійних дружинників). У напрацюванні єдиної політичної лінії й у безпосередньому управлінні країною брала участь і знать – королівська рідня, великі земельні магнати, прелати церкви. Всі вони входили до складу королівської Ради. В умовах, коли монархія ще не стала спадковою й спадкоємцем короля не обов'язково ставав його старший син, роль цього органу була надзвичайно великою. Рада вибирала спадкоємця з оточення найближчих королівських родичів – братів, синів, дядьків, племінників. Тому Меровінгам доводилося рахуватися з думкою Ради.

У Франкській державі зберігалися й традиційні інститути народної демократії. Основу армії становило ополчення всіх вільних воїнів, що мали зброю. Щорічно вони збиралися на військові огляди – так зв. «*березневі поля*». Основою управління й суспільного життя франків залишалися судові зібрання, на яких розбиралися позови й вирішувалися господарські питання. Щоправда, при Меровінгах судова система суттєво змінилася. Королівська влада активно втручалася у процес судочинства. Поряд з архаїчними посадами *тунгіна* (голови суду) і *рахінбургів* (виборних знавців і охоронців старовинного права), з'явилися *центенарії* (сотники), *графи* й *сацебарони* (судові виконавці), які діяли від імені короля.

Щодо адміністративно-територіального устрою, то Меровінги запровадили поділ держави на *сотні* та *графства*, а також запозичили систему римських подушних і поземельних поборів з населення. Однак система управління у франкській державі була ще надзвичайно примітивною. Посадові особи були представлені управителями й посланцями короля. Чимало з них за статусом були його рабами. Вони не мали постійних функцій, вико-

нуючи будь-які доручення правителя. Сам король був змушений постійно пересуватися своїми володіннями, не маючи столиці й офіційної резиденції, аби підтримувати зв'язок із підданими й збирати з них належні йому виплати. З прибуттям короля місце-ве населення звозило йому з усієї округи харчі й фураж. Король зі своїми дружинниками зазвичай гуляв на бенкетах, влаштованих місцевою знаттю, де й вирішувалися державні справи. Після того, як усе було з'їдено й випито, об'їзд земель відновлювався.

Труднощі в управлінні віддаленими територіями призводили до того, що іноді королі делегували владні функції наблизеним особам, даруючи їм так зв. «*іmunітети*». Надання іmunітетних прав передбачало, що територію, надану в управління приватній особі, вже не будуть контролювати королівські чиновники. Іmunісту від імені короля могли довірити на визначеній території вчиняти правосуддя, здійснювати адміністративне управління, збирати податки або виконувати всі ці функції, разом узяті. Це призводило до збільшення статків великих магнатів, що перетворювали привілеї й посади на місцях у спадкові. Як наслідок, королівська влада послаблювалася, а відтак посилювалися відцентрові тенденції.

4. Занепад Франкського королівства при спадкоємцях Хлодвіга

Після смерті Хлодвіга Франкське королівство було поділене між його чотирма синами. У 558–561 рр., за володарювання Хлотаря I, королівство ненадовго об'єдналося. Та вже за правління Хлотаревих синів Франкська держава розпадається. З її складу поступово виокремилися Австрія (споконвічні франкські землі на північному сході Галлії вздовж Рейну й Маасу), Бургундія, Нейстрія (Північно-Західна Галлія з центром у Парижі). Спільною територією стала Аквітанія.

Послаблення центральної влади й постійні чвари в середовищі представників династії Меровінгів призвели до того, що престиж королівської влади впав. Уже в другій половині VI ст. в королівській родині з нечуваною жорстокістю розгорнулися криваві усобиці. Особливої гостроти набула ворожнеча між королевами Фредегондою і Брунгільдою. Початок смуті поклав внук Хлодвіга – Хільперік, який правив у Нейстрії. Спочатку він узяв шлюб з донькою короля вестготів Галесвінтою, однак через деякий час її умертвив і одружився зі служницею Фредегондою. Це спричинило криваве суперництво між новою королевою Фредегондою і сестрою Галесвінти – Брунгільдою, яка була дружиною Сігіберта, короля Австрії. Численні змови, убивства і війни тривали майже сорок років (575 – 613).

Король Сігіберт загинув від рук убивць, підсланих Фредегондою. Овдовілій Брунгільді вдалося посадити на трон Австрії свого сина, Хільдеберта II. Згодом Брунгільда кинулася в обійми Меровея, сина Хільперіка, проте підступній Фредегонді вдалося розлучити їх. Після смерті Хільдеберта II королева Брунгільда стала управляти королівствами своїх онуків – Теодоберта II і Теодоріха II. Вона надовго пережила Фредегонду, яка померла в 597 р. Однак перемога в зтяжній війні була на боці короля Хлотаря II, сина Фредегонди. Після того, як Брунгільда пересварила Теодоберта II й Теодоріха II, знать Австрії закликала собі на допомогу Хлотаря II і налагодила з ним союзні відносини. У 613 р. Брунгільду шляхом зради було взято в полон і доставлено до Хлотаря II. Він безжально розправився із супротивницею своєї матері. Королеву Брунгільду, яка була вже в похилому віці, жорстоко стратили, звинувативши в безлічі злочинів, у заподіянні смерті десяти особам із роду Меровінгів, серед них і вбивство її чоловіка Сігіберта I, яке поза сумнівом лежало на совісті покійної Фредегонди.

Після смерті Брунгільди Франкське королівство знову об'єдналося під владою Хлотаря II (613–629). Щоправда, у 614 р. сво-

їм едиктом Хлотар II був змушений надати великим і середнім феодалам чимало привілеїв: податкові пільги, призначати графів (королівських управителів на місцях) тільки з середовища місцевих землевласників тощо. Король Дагоберт I (629–639) намагався знайти вихід зі складної ситуації за допомогою секуляризації церковних земель, але це тільки зіпсувало його стосунки з духовенством і народом. Після смерті Дагоберта I королі з династії Меровінгів втратили реальну владу, зберігши лише титул. Тому останніх Меровінгів зневажливо називають «ледачими королями». Утім, королі були не настільки лінивими, наскільки безсилими перед знаттю. Наприкінці 40-х років VII ст. від Франкського королівства відокремилися Тюрингія, Алеманія й Баварія. Близько 670 р. стала самостійною Аквітанія, яка управлялася своїми незалежними герцогами.

5. Майордоми та «ледачі» королі

У другій половині VII ст. важливу роль у всіх регіонах Франкського королівства стали відігравати *майордоми* (*maior domus* – старший у домі, управитель придворним господарством). Спочатку майордом був тільки управителем королівського палацу. Та згодом, скориставшись політичними смутами, майордоми прибрали до рук усю владу. Позаяк Франкське королівство практично розпалося на кілька великих територіальних утворень, то в кожному з них був свій майордом. У 687 р. майордом Австразії Піпін Герістальський розгромив своїх суперників і об'єднав Франкську державу.

Після смерті Піпіна Герістальського розпочалися чвари між його синами. В результаті, перемогу здобув позашлюбний син Карл, який у 715 р. і став майордомом. Йому довелося зіткнутися із серйозною зовнішньою небезпекою. З півдня на територію Франкської держави вторглися араби (європейці називали

їх сарацинами), які на той час підкорили майже весь Піренейський півострів. Уперше кіннота арабів вторглася на територію Галлії у 720 р. Араби захопили Нарбонну і взяли в облогу Тулузу. Упродовж наступного десятиліття тривала боротьба з арабським нашествям. Деякі знатні особи, як, наприклад, герцог Аквітанії Одон, перейшли на бік загарбників. Нарешті у 732 р. в битві біля Пуатьє війська Карла розгромили арабів і перешкодили їх подальшому проникненню углиб Європи. На честь цієї перемоги Карл отримав прізвисько Мартелл (Молот).

Однак загроза з півдня не минула, що змусило Карла Мартелла зміцнити військо і створити замість пішого ополчення верству добре озброєних воїнів-кіннотників. Зробити це було досить нелегко. Адже утримувати бойового коня та мати необхідне спорядження й озброєння могла лише забезпечена людина. У нагороду воїнам надавали здебільшого земельні володіння, позаяк грошей для оплати їх ратних справ не вистачало. Тому Карл Мартелл відібрав чимало земель від церкви та непокірних вельмож і наділяв ними тих, які зобов'язувалися провадити кінну військову службу. Земля передавалася разом із селянами, які були до неї прикріплені. Така форма землеволодіння називалася *бенефіцієм* (у перекладі з латини – «благодійність»).

Спочатку бенефіцій надавався пожиттєво як нагорода за службу. З часом він набув рис спадкового володіння, що отримало назву *феод*. Його власника називали феодалом. Той, хто надавав бенефіцій чи феодал, вважався *сеньйором* (старшим). Той, хто його одержував, ставав *васалом* (слугою) сеньйора. Васал зобов'язувався вірно служити своєму сеньйору, за що той мав його підтримувати, а в разі потреби – й боронити. Все це сприяло виникненню стосунків вірнопідданості й заступництва відповідно між васалом і сеньйором. Створення Карлом Мартеллом кінного війська стало поштовхом до формування особливого соціального стану – *рицарства*.

6. Франкська держава Каролінгів

Зміцнивши своє становище в усіх регіонах Франкської держави, майордом рано чи пізно був змушений заявити про свої претензії на королівський трон. Саме так і вчинив син Карла Мартелла Піпін II Короткий (741–768). Таке прізвисько він отримав через свій маленький зріст. Аби узаконити захоплення трону Піпін відправив у Рим двох посланців, яким було доручено з'ясувати у папи Захарія I таке: чи справедливо, щоб правитель, котрий не має влади, продовжував зберігати титул короля. Папа в цей час вів жорстоку боротьбу з лангобардськими королями, які прагнули захопити Рим, і сам потребував сильного союзника. Як відзначає хроніст, Захарія звелів передати, що «краще було б іменувати королем того, хто має вищу владу; і повідомивши [це], він своїм авторитетом наказав поставити королем Піпіна».

У 751 р. Піпін зібрав у Суассоні франкську знать, яка й проголосила його королем. Останній представник династії Меровінгів «лінивий король» Хільдерік III та його син були пострижені в монахи. Щоб віддячитися папі за підтримку, Піпін здійснив два походи до Італії, в ході яких завдав удару королю лангобардів Айстульфові. Завойовані франками землі лангобардів і були передані в дарунок папі. Так склався тісний політичний союз між франкськими королями і папством. У 756 р. на подарованих землях було засновано самобутню світську Папську державу з центром у Римі. Вона проіснувала аж до об'єднання Італії в 1870 р. Нині це держава в державі, всесвітньо знаний Ватикан, що розмістився усього на кількох римських кварталах.

Справжнього розквіту Франкська держава досягла в епоху правління Карла Великого (768–814), сина Піпіна Короткого. Саме за іменем Карла королівську династію, засновником якої став Піпін Короткий, називають Каролінзькою. Прізвисько «Великий» Карл отримав у зв'язку зі своєю діяльністю, спрямованою на підтримку християнської церкви, а також через те, що

був досить високим на зріст. Упродовж усього Середньовіччя Карл Великий залишався ідеалом правителя, напівлегендарною постаттю. Його діяння були оспівані у фольклорі, епічних творах, рицарській літературі.

Карл Великий був невтомним державним діячем. Він проводив активну завойовницьку політику й зумів розширити кордони Франкської держави. За його правління франки здійснили 53 походи, 27 з яких очолив сам монарх. Першою успішною збройною акцією Карла Великого стало підкорення лангобардів. Упродовж 773–774 рр. він воював проти лангобардського короля Дезидерія, здобув над ним перемогу і змусив постригтися в монахи. Лангобардське королівство припинило своє існування. Його невелику частину було передано папі, а решту – приєднано до Франкської держави.

У 778 р. Карл розпочав тривалі військові дії проти арабів на Піренейському півострові. Проте перший похід виявився невдалим. Лише через деякий час франки зуміли захопити Барселону і на прилеглий території утворили прикордонну зону, що стала складовою держави Карла Великого.

Людська пам'ять зберегла один незначний епізод з невдалого походу Карла в Іспанію 778 р. На зворотній дорозі через Піренеї в Ронсевальській ущелині на тилову охорону франкського війська напав загін місцевих жителів – басків. Франки зазнали поразки, а в бою загинув такий собі Хруотланд, граф Бретані. Через три століття цей майже невідомий наближений до Карла вельможа уславився як Роланд з французької епічної поеми «Пісня про Роланда». Дрібна сутичка була оспівана як велика битва між християнами і мусульманами, а невдалий похід подавався як завоювання всієї Іспанії.

Найважче Карлові діалося підкорення саксів. Війни з ними тривали упродовж 772–804 років. На той час Саксонія була заселена язичницькими племенами. Метою Карла була християнізація саксів. Уже після перших походів франки зайняли майже

всю Саксонію. Налякані сакси обіцяли прийняти хрещення, та замість цього вони несподівано підняли повстання. Воно відзначалося небувалою жорстокістю. Сакси нещадно вбивали всіх франків, а також християнських священників. Карл відповідав тим самим. Так, у 782 р. Карл знищив близько 4,5 тис. саксонських заручників. І хоча в 785 р. на бік Карла перейшов один із авторитетних вождів бунтівних саксів Відукінд, який прийняв хрещення, однак саме повстання тліло ще майже 20 років. У підсумку, близько третини саксів було переселено у внутрішні регіони держави Карла Великого, а їхні землі роздано франкам і слов'янам-ободритам.

Тим часом спробував позбутися франкського панування і баварський герцог Тассілон. Для боротьби з Карлом він уклав союз із аварами (обрами). Однак баварці були розбиті франкськими військами. У 788 р. Карл остаточно приєднав до своїх володінь Баварію, ліквідувавши там герцогську владу.

Після розправи над баварцями розпочалися війни франків з Аварським каганатом. У період з 791 по 796 роки було організовано кілька походів у Паннонію. Однак перемога над жорстокими кочівниками аварами далася Карлові нелегко. Тільки завдяки підтримці слов'янських племен, і особливо хорутанського князя Войномира, франки 796 р. взяли штурмом та зруйнували укріплений центр Аварського каганату – Хрінг (Круг, Кільце), який, очевидно, знаходився поблизу р.Тиси. Та авари не бажали миритися з поразкою. У 797 р. вони повстали, і франкам довелося повторити похід, який укотре увінчався успіхом. Однак 799 р. авари знову підняли повстання. У 802 р. вони навіть перебили франкських посадових осіб. Та це були останні спалахи аварського невдоволення. Франки перемагали не лише силою зброї, але й новим світоглядом. У 798 р. в Зальцбурзі було засновано єпископство, яке поширювало серед аварів християнську релігію. У 805 р. нову віру прийняв і аварський каган. З плином часу сліди аварів назавжди розчинилися в історії.

Завоювання великих територій суттєво розширило кордони Франкської держави. Тепер вона охоплювала значну частину колишньої Західної Римської імперії. Восени 800 р. Карл вирушив до Рима, щоб захистити папу Лева III у його протистоянні з місцевою знаттю. Під час урочистої різдвяної меси, яка проходила 25 грудня 800 р., Лев III увінчав Карла імператорською короною. Карл Великий став першим імператором середньовічної Європи. Відродження імперії на Заході викликало обурення з боку Візантії. І лише 812 р. Візантія визнала імператорський титул Карла Великого. За таку поступливість Карл подарував візантійському імператорові Венецію й Далмацію.

Карл зрозумів, що такою великою імперією досить важко управляти одноосібно, а тому розділив її на графства. Уздовж кордонів своєї велетенської держави Карл створював укріплені прикордонні області – «*марки*». Тут знаходилися посилені гарнізони, які постійно жили за законами військового часу. На півдні було створено Іспанську, а на північному заході – Бретонську марку. На кордонах зі слов'янськими племенами (ободритами, лютичами, лужицькими сорбами, чехами, мораванами, словенцями, хорватами) велися періодичні війни. Тому тут також було створено прикордонні укріплені зони – Данську марку біля Шлезвіга, Саксонський рубіж (*limes Saxonicus*) – проти балтійських слов'ян, Сорбський рубіж (*limes Sorabicus*), що простягався від Ельби до Дунаю, Паннонську (Східну) марку в середній течії Дунаю. В Італії імперію Карла Великого відокремлювали від Візантії та південних слов'ян напівзалежні герцогства Сполето і Беневент, а також Фріульська марка.

Державна система каролінзького періоду стала більш складною й розгалуженою, проте залишалася досить недосконалою. Головними представниками центральної влади на місцях, як і раніше, залишалися графи й барони, однак це були вже не раби або челядь короля, а великі магнати. Їхні посади все частіше набували рис спадкового характеру. Усього в державі Карла Ве-

ликого було близько 200 графств. За його правління з'явилися особливі «монарші посланці», що виконували найрізноманітніші доручення. Вони, зокрема, мали боротися зі зловживанням місцевих властей і стежити за дотриманням справедливості й правосуддя. Часто «монаршими посланцями» призначалися духовні особи, що зумовило появу імперської церкви.

Змінився й характер франкської армії, яка складалася тепер із королівських бенефіціаріїв. На зміну так зв. «*березневим полям*» прийшли «*травневі поля*» (збори кінних королівських васалів).

Постійної резиденції у Карла Великого не було. Зате в різних місцях держави Карл мав маєтки, в яких ненадовго затримувався, а потім зі своїм оточенням рухався далі. Його найулюбленішим місцем перебування був Аахен (на території сучасної Німеччини). Двічі на рік імператор збирав представників вищої знаті, з якими узгоджував свої укази і спеціальні постанови – *капітулярії*. У своїй державі Карл також активно підтримував розвиток культури.

7. Формування феодалних відносин у Каролінзькій державі

З утвердженням і оформленням на початку IX ст. великої феодалної власності на землю відбуваються суттєві зміни в господарській і соціальній організації франкського суспільства. У VIII–на початку IX ст. основою цієї власності стає феодална вотчина – *сеньорія*, яка поглинула як вільні франкські общини, так і великі комплекси галло-римського типу.

Джерела з історії великої феодалної вотчини каролінзького періоду (поліптики, картулярії, «Капітулярій про помістя» (*Capitulare de villis*) Карла Великого) досить виразно змальовують нам феодалну вотчину Франкського королівства. Вони показують, що вже

в цю епоху вона була організацією для присвоєння великими землевласниками феодалної ренти – додаткової праці селян у формі оброків і панщини. Земля у феодалній вотчині поділялася на дві частини: на панську землю, або *домен* (з латини *dominus* – пан), на якій велося господарство феодала, і на землю, що знаходилася в користуванні залежних селян і складалася з наділів.

До складу панської, чи доменіальної, землі належали: панська садиба – дім і двір з господарськими будівлями, іноді – з майстернями вотчинних ремісників, а також сад, город, виноградник, двір для худоби й птиці сеньйора. З панською садибою зазвичай були пов'язані млини, а також церква, яка вважалася власністю вотчинника. Орні землі, луки й виноградники вотчинника, поділені на дрібні ділянки, у північних областях держави знаходилися впереміш (черезсмужно) з ділянками залежних селян. Частина лісових масивів, а також тих пасовиськ, лук і пустищ, які раніше належали вільній общині, тепер стали власністю землевласника. Внаслідок черезсмужжя у вотчині панувала примусова сівозміна з випасом худоби після збору врожаю. Обробіток панської землі здійснювали в основному залежні селяни, які трудилися на панщині зі своєю худобою й інвентарем, а також, хоча і меншою мірою, дворові раби, що використовували інвентар і худобу вотчинника.

Землі, що знаходилися в користуванні селян, поділялися на наділи, які в західній частині Франкської держави називалися *мансами*, у східній – *гуфами*, а на півдні – *колониками*. До кожного наділу належали: селянський двір із хатою і дворовими спорудами, іноді сад і виноградник, що прилягали до двору, й польовий орний наділ, що складався з окремих смуг оранки, розкиданих упереміш із земельними ділянками інших селян і самого вотчинника. Крім того, селяни (за плату) користувалися випасами, що залишилися в розпорядженні общини, а іноді і в руках феодала. Таким чином, общинна організація із примусовими сівозмінами й колективним користуванням неподіленими

угіддями не зникла з появою вотчини. Однак із вільної вона перетворилася тепер у залежну.

Селянське населення вотчини не було однорідним за своїм походженням і правовим становищем. Воно поділялося на три основні групи: колонів, літів і сервів (рабів). Більшість залежного селянства в каролінзькій феодальній вотчині складала колони. Вони зберігали особисту свободу, але перебували в поземельній залежності від вотчинника, не могли покинути свій наділ, який був у їхньому спадковому користуванні, і, водночас, були обмежені у праві розпоряджатися цим наділом. Але поступово колони втрачали свободу і перетворювалися на особисто залежних селян.

Серви (раби) також наділялися землею, але були прикріплені до неї. За своїм фактичним становищем серви були вже не рабами, а особисто залежними селянами. На відміну від колонів, вони знаходилися не лише в поземельній, але і в цілковитій особистій залежності від феодала.

Проміжне становище між колонами і сервами займали літи. Вони, як правило, перебували під патронатом якогось світського або духовного великого землевласника. Своім земельним наділом вони користувалися на правах спадкового держання.

Отже, в каролінзький період у цілому завершується процес становлення верстви феодалів з їх внутрішньою ієрархічною системою організації, з одного боку, і залежного селянства, яке формувалося завдяки втраті відмінностей між сервами, літами, колонами і вільними аллодистами, що зубожіли, – з боку іншого. Стан залежності й перебування під чийось покровительством розглядався в той час як цілком природній. У 847 р. було видано так зв. Мерсенський капітулярій, відповідно до якого кожна вільна людина повинна була знайти собі сеньйора. Подібний принцип діяв і щодо земельної власності: правова думка того часу виходила з того, що «немає землі без сеньйора».

8. Людовик I Благочестивий. Поділ імперії Карла Великого

Карл Великий помер 814 р. й імператорський трон перейшов до його сина – Людовика. Слід відзначити, що Карл давно зробив Людовика королем Аквітанії², тож він мав, таким чином, солідний військовий та адміністративний досвід – йому вдавалося тримати в покорі місцеву бунтівну аристократію та вести війни за Піренеями. Імператор Людовик привів до влади згуртовану групу своїх сподвижників, переважно вихідців із Аквітанії. Його програма полягала в «очищенні» імперії: великі завоювання припинилися, і важливо було тепер утримати і впорядкувати завойоване. Відтепер монарх виступав радше не як воїн, а як гарант миру, суддя, відповідальний за дотримання Божих законів і спасіння душ всього християнського народу, що проживав на теренах імперії.

Людовик покінчив із фривольними звичаями придворного життя часів свого батька, відправивши рідних сестер до монастиря. Він засуджував також непомірну щедрість, з якою Карл Великий, як і його предки, нагороджував за рахунок церкви своїх наблизених. Суворі єпископи з імператорського оточення множили капітулярії, що регламентували монастирське життя, звичаї парафіяльного духовенства, захист вдів та сиріт, утримання бідних. Єпископи відстоювали ідею нероздільності імперії, натомість монарша влада мала всіляко підтримувати добробут церкви. Сам імператор отримав прізвисько Благочестивий.

Людовик I Благочестивий (814 – 840) визначив свого наступника – старшого сина Лотаря, який мав стати імператором, а його молодші брати повинні були йому підпорядковуватися. З таким рішенням важко було змиритися франкській знаті: за

² Після поразки від басків у Ронсевальській ущери (778 р.), Карл Великий, щоб забезпечити кордони своєї держави, відродив Аквітанське королівство і посадив на тамтешній трон Людовика.

кожним із синів імператора стояло своє угруповання, яке сподівалося очолити окреме королівство. Невдоволення світської знаті викликала і рішучість Людовика повернути церкві її надбання. Адже завойовницькі походи припинилися й імператор був не в змозі поповнювати скарбницю трофеями та новими землями. Нагороджуючи своїх головних прихильників, імператор витрачав своє майно, а разом із цим вичерпувалася й матеріальна основа його влади.

У липні 817 року Людовик I Благочестивий, бажаючи закріпити спадкові права своїх синів, оприлюднив в Аахені капітулярій «Облаштування імперії» (*Ordinatio imperii*). У ньому йшлося про виділення молодшим синам імператора власних володінь: Піпін (пом. 838 р.) отримував Аквітанію, Васконію, Тулузьку марку й кілька графств, а Людовик (пізніше Німецький) – Баварію, Каринтію та деякі землі на сході. Старший син Людовика I Благочестивого Лотар був проголошений співімператором батька і єдиним спадкоємцем держави.

Капітулярій «Облаштування імперії» діяв близько 12 років, але благочестивий імператор сам усе зруйнував. Незабаром після смерті своєї дружини Ірмінгарди він узяв шлюб зі знатною баваркою на ім'я Юдиф, яка 823 р. народила йому сина, майбутнього західнофранкського короля Карла Лисого. Близько 829 р. Людовик, піддавшись умовлянням дружини, скасував попередній заповіт і виділив Карлу частину земель. Це стало приводом до великої війни, в якій сини одержали перемогу над батьком. Більше того, він навіть потрапив до них у полон.

Після смерті Людовика Благочестивого уособиці розгорілися з новою силою. Два молодших брати – Людовик II Німецький і Карл Лисий – не хотіли визнати імператорського титулу за Лотарем і пішли на нього війною. У 842 р. Людовик II Німецький і Карл Лисий зустрілися в Страсбурзі й поклялися діяти спільно у боротьбі проти Лотаря. Цікаво відзначити, що Страсбурзька клятва проголошувалася на двох різних мовах – романській

(давньофранцузькій) і тевтонській (німецькій). Це свідчило про формування в Каролінзькій імперії нових народностей, зокрема французької й німецької.

Імператор Лотар був змушений піти на поступки. У серпні 843 р. у Вердені брати уклали договір, за яким створена Карлом Великим імперія розподілялася на три частини. Відповідно до умов Верденського договору, молодшому з братів – Карлові Лисому перепали західні землі імперії, що простягалися до річок Шельди, Мааса, Сони і Рони (Західно-франкське королівство, яке згодом стало ядром майбутньої Франції). Середній брат Людовик II Німецький приєднав до Баварії, що знаходилася у його володінні, німецькі землі на правобережжі Рейну (Алеманію, Рецію, Франконію і Саксонію), а також території з єпископствами Вормським, Майнцьким і Шпеерським на лівому березі цієї річки (Східно-франкське королівство, майбутнє Німецьке королівство). Його резиденцією було місто Регенсбург. Старший із братів – Лотар – зберіг за собою титул імператора, а також отримав Італію (Італійське королівство) і довгу смугу земель від Фризії до Провансу, яка на заході обмежувалася річками Шельдою, Маасом, Соною і Роною, а на сході – Рейном і Ааре. Внаслідок Верденського поділу зародилися такі європейські держави, як Італія, Німеччина та Франція.

II. ТЕКСТИ ДЖЕРЕЛ

1. Лист св.Ремігія до Хлодвіга (481 р.)

Св. Ремігій (S. Remigius, St. Remi, бл.438 – 533 рр.) – єпископ у Реймсі. Активно поширював християнство в Галлії, за що прозваний апостолом франків. Вважається, що саме св. Ремігій схилив до християнської віри салічних франків та близько 498 р. охрестив Хлодвіга разом із 3000 його воїнів і наближених осіб. Він також відіграв важливу роль у боротьбі Хлодвіга з вестготами.

До нас дійшла добра новина, що ви щасливим чином отримали в свої руки управління військовими справами³. Але не дивує, що ти починаєш бути тим, ким були твої батьки. І саме тому маєш діяти таким чином, щоб Бог не залишив тебе тепер, коли твої позитивні риси та скромність винагороджені твоїм піднесенням на небувалу досі висоту, бо ти знаєш, як кажуть зазвичай, що про дії людини судять за результатом. Ти повинен обрати собі радників, які надали б блиску твоєму доброму імені, показати себе чистим і чесним в управлінні твоїми бенефіціями⁴, поважати єпископів і завжди звертатися до них за порадами. Якщо ти збережеш згоду з ними, то все пройде добре в твоїй провінції⁵. Підтримуй своїх громадян⁶, втішай бідних, допомагай вдовам, годуй сиріт, дій так щоб усі тебе боялися і любили. Нехай із твоїх вуст лунають

³ Батько Хлодвіга, Хільдерік (456 – 481), мав римський титул магістра військ (*magister militum*), і Ремігій сприймає Хлодвіга як наступника того звання, яке було присвоєно його батькові.

⁴ Йдеться про землі, які римські імператори надали варварам за умови виконання ними військових повинностей.

⁵ Північна Галлія, на яку поширилася влада Хлодвіга як римського воєначальника.

⁶ Галло-римлян, за яких і клопочеться святий Ремігій у листі до Хлодвіга.

справедливі рішення. Не треба нічого вимагати ні від бідних, ні від чужинців, і не принижуй себе до того, щоб приймати подарунки. Нехай твоя преторія буде відкрита всім, і нехай ніхто не вийде з неї засмученим. Усі багатства, які ти отримав від свого батька, витрачай на полегшення долі полонених і на звільнення їх від ярма рабства. Якщо до тебе приведуть якогось мандрівника, не давай йому відчутти, що він чужинець. Жартуй з молодими людьми, міркуй про справи зі старими, і якщо ти хочеш бути королем, то належить чинити так, щоб тебе вважали гідним того.

Стасюлевич М. М. Історія середніх в'єков в єя писателѣхъ и изслѣдованіяхъ новѣйшихъ ученыхъ. Періодъ первый: отъ паденія З.Р.И. до Карла Великаго. 476–771 г. СПб., 1863. С.674 – 675.

2.Із «Історії франків» Григорія Турського

Григорій Турський (Gregoire de Tours; Gregorius Turonensis), спочатку – Георгій Флоренцій (Georgius Florentius) (близько 540, Клермон-Ферран – близько 594, Тур), історик франків. Походив зі знатної галло-римської родини з Оверні. У 573 став єпископом Турським. Належав до найбільш впливових духовних осіб держави Меровінгів. Його праця «Історія франків» є важливим джерелом з політичної історії Франкської держави V – VI ст. Піднесений до лику святих.

Кн.ІІ, 27 ...Помер Хільдерік⁷, і владу після нього перебрав його син Хлодвіг. На п'ятому році правління Хлодвіга⁸ король римлян Сіагрій⁹ обрав місцем свого осідку місто Суассонн, яким раніше володів його батько Егідій. Проти нього [Сіагрія] виступив Хлодвіг

⁷ У 481 р. в місті Турне.

⁸ 486 рік.

⁹ Сіагрій, римський воєначальник, останній представник Римської імперії в Галлії. Його резиденція знаходилася в Суассоні, що межував з володіннями франків.

разом зі своїм родичем Рагнахаром¹⁰, який також був королем, та викликав його на битву. Той не ухилився й не побоявся чинити спротив. І ось коли билися, Сіагрій, побачивши, що його військо розбито, вдався до втечі і прибув до вестготського короля Аларіха в Тулузу. Хлодвіг негайно відрядив послів до Аларіха з вимогою видати Сіагрія, погрожуючи інакше піти на нього війною. Побоюючись через Сіагрія накликати [на себе] гнів франків, адже готи загалом боягузливі, – Аларіх наказав зв'язати його та видати послам [Хлодвіга]. І після прибуття [послів із Сіагрієм] Хлодвіг розпорядився взяти його [Сіагрія] під варту; заволодівши його королівством, наказав [того] таємно заколоти мечем.

Monumenta Germaniae Historica. Scriptores rerum Merovingicarum. Tomi I. Pars I. Gregorii episcopi Turonensis Historiarum libri X / Ed. Br.Krusch et W.Levison. Hannoverae: Impensis bibliopolii Hahniani, 1884, p. 71 – 72.

2. Із «Салічної правди»

Найдавніший текст «Салічної правди» (він не зберігся, а дійшов до нас у рукописах VIII – IX ст.) було укладено й записано, ймовірно, між 507 та 511 роками, тобто в останній період правління франкського короля Хлодвіга. Документ містить запис судових звичаїв салічних франків, які в IV – V ст. розселилися на території Північної Галлії і згодом створили велику Франкську державу.

Титул I. Про виклик на суд

§ 1. Якщо хтось буде викликаний на суд [ad mallum]¹¹ за законами короля і не з'явиться, – присуджується до сплати 600 денаріїв, що становить 15 солідів.

¹⁰ Король франків, які мешкали навколо Камбре.

¹¹ Mallus – місцеві народні судові зібрання у франків.

Титул III. Про крадіжку рогатої худоби

§ 1. Якщо хтось вкраде молочне теля і буде викритий, – присуджується до сплати 120 денаріїв, що становить 3 соліди.

§ 3. Якщо хтось вкраде бика або корову з телям, – присуджується до сплати 1400 денаріїв, що становить 35 солідів.

Титул XXVII. Про різні крадіжки

§ 7. Якщо хтось, щоб украсти, зайде в поле, засаджене ріпою, бобами, горохом або сочевицею, – присуджується до сплати 120 денаріїв, що становить 3 соліди.

§ 8. Якщо хтось вкраде з чужого поля льон і вивезе його на коні або возом, – присуджується до сплати 600 денаріїв, що становить 15 солідів, не рахуючи вартості вкраденого і відшкодування збитків.

§ 10. Якщо хтось викосить чужі луки, – втрачає свою працю.

§ 13. Якщо хтось залізе в чужий виноградник красти виноград і буде схоплений, – присуджується до сплати 600 денаріїв, що становить 15 солідів.

§ 20. Якщо хтось вкраде з річки сітку для ловлі вугрів, – присуджується до сплати 1800 денаріїв, що становить 45 солідів.

§ 24. Якщо хтось зоре чуже поле без дозволу господаря, – присуджується до сплати 15 солідів.

Титул XXXIV. Про крадіжку огорожі

§ 1. Якщо хтось відріже дві чи три лозини, якими зв'язується зверху огорожа, або зламає чи витягне три кілки, – присуджується до сплати 600 денаріїв, що становить 15 солідів.

Титул XL. Про людинобивство юрмищем

§ 1. Якщо хтось позбавить життя вільного франка або варвара, що живе за Салічним законом, і буде викритий, – присуджується до сплати 8000 денаріїв, що становить 200 солідів.

§ 3. Якщо хтось позбавить життя людину, яка перебуває на королівській службі, або ж вільну жінку, – присуджується до сплати 24000 денаріїв, що становить 600 солідів.

§ 5. Якщо хтось позбавить життя римлянина – королівського співтрапезника і буде викритий, присуджується до сплати 12000 денаріїв, що становить 300 солідів.

§ 6. Якщо хтось позбавить життя римлянина–землевласника і не королівського співтрапезника, – присуджується до сплати 4000 денаріїв, що становить 100 солідів.

Титул XLV. Про переселенців

§ 1. Якщо хтось забажає переселитись у віллу [селище], і якщо один або кілька жителів вілли захочуть прийняти його, але буде хоча б одне заперечення, він не матиме права там оселитися.

Титул LVIII. Про жменю землі

§ 1. Якщо хтось позбавить життя людину і, віддавши все майно, не спроможний буде сплатити належного за законом, він мусить привести 12 співприсяжників, [які поклянуться в тому], що ні на землі, ні під землею він не має майна більше того, що вже віддав. Потім [убивця] повинен увійти у свій дім, зібрати в жменю з чотирьох кутків землю, стати на порозі, повернувшись обличчям углиб світлиці, і цю землю лівою рукою кидати через плечі на того, кого вважає своїм найближчим родичем. Якщо батько і брати вже платили, тоді [вбивця] хай кидає на трьох найближчих родичів по матері й по батькові. Затим у [самій] сорочці, без пояса, без взуття, з кием у руці він повинен стрибнути через тин, і ці троє [родичі з боку матері] мають сплатити половину з того, чого не вистачає для сплати віри, необхідної за законом. Те саме мають зробити й троє родичів з боку батька. Коли ж хтось із них виявиться дуже бідним, щоб заплатити свою частку, хай сам кине жменю землі на когось із заможніших, аби той сплатив усе за законом. Якщо ж і цей не матиме чим запла-

тити, тоді той, хто взяв на поруки вбивцю, повинен привести його в судове засідання і протягом чотирьох засідань брати його на поруки. Коли ж ніхто не поручиться сплатити віру, тобто повернути те, що [вбивця] не сплатив, тоді останній мусить сплатити віру своїм життям.

Титул LIX. Про аллоди

§ 1. Якщо хтось помре і не залишить синів, і якщо мати переживе його, нехай вона вступить у спадщину.

§ 2. Якщо не виявиться матері, а залишаться брат або сестра, – хай вони вступають у спадщину.

§ 3. Якщо їх не буде, сестра матері хай вступить у спадщину.

§ 5. Земельна ж спадщина в жодному разі не повинна дістатися жінці; вся земля хай переходить [претендентам] чоловічої статі, тобто братам.

Титул LX. Про того, хто хоче відмовитися від свояцтва

§ 1. Він повинен з'явитися в судове засідання перед очима тунгіна і там зламати над своєю головою три гілки, мірою в лікоть, розкидати їх на чотири сторони і сказати, що відмовляється від співприсяжництва, від спадщини та усяких стосунків з ними. І якщо потім хто-небудь із його родичів буде вбитий або помре, він зовсім не повинен брати участі в розподілі спадщини або у сплаті віри, а його спадщина має надійти до казни.

Сборникъ Законодательныхъ Памятниковъ древняго западно-европейскаго права. Вып. 1. Lex Salica. / Под ред.: П.Г. Виноградова, М.Ф. Владимирскаго-Буданова; Предисл. и прим.: Д.Н. Егорова. Киевъ: Тип. Ун-та Св. Владимира, 1906. 338 с.

3. Із едикту короля Хільперіка

Хільперік (561 – 584) – король Нейстрії, онук Хлодвіга. Протягом кількох років воював зі своїм братом Сігібертом I (561 – 575), королем північно-східної частини Франкської держави (Австразії). В цю боротьбу активно включилися і дружини Хільперіка I та Сігіберта I – Фредегонда й Брунгільда. Хільперік I намагався провести секуляризацію церковних володінь.

§3. Якщо хтось, маючи сусідів, залишить після своєї смерті синів або доньок, нехай сини, поки живі, володіють землею відповідно до Салічного закону. Якщо ж сини раптом помруть, донька так само нехай отримає ці землі, як отримали б їхні сини, якби залишалися живими. А якщо помре брат, а інший залишиться живим, брат нехай отримає землі, – не сусіди. Якщо ж брат помре і живого брата в нього не залишиться, тоді сестра нехай вступить у володіння цією землею.

Monumenta Germaniae Historica, Capitularia regum Frankorum / Ed. A. Boretius. Tomus I. Hannoverae: Impensis bibliopolii Hahniani, 1883, p.8.

4. Із декрету Хільдеберта II (596 р.)

Хільдеберт II (бл. 570-596) – з 575 р. король Австразії, син королеви Брунгільди, яка за його правління була фактичною володаркою.

§ 1... Вирішено, щоб онуки від сина чи від доньки вступали у володіння майном, залишеним [у спадок] (*ad aviaticas*)¹², спільно з дядьком і тіткою, так, як зробили б це мати й батько їх, якби

¹² Термін *ad aviaticas* показує, що тут ідеться про земельне володіння. *Ad aviaticas, hereditas aviatica*, як і термін *terra Salica*, означали земельну власність.

були живі. Слід, проте, пам'ятати, що ці онуки мають бути народжені від сина чи доньки, але не від брата.

Monumenta Germaniae Historica, Capitularia regum Frankorum / Ed. A. Boretius. Tomus I. Hannoverae: Impensis bibliopolii Hahniani, 1883, p.15.

5. Із «Хроніки» Фредегара

«Хроніка» Фредегара створена в середині VII ст. в Бургундії. Ім'я автора вперше зустрічається на полях одного з рукописів «Хроніки» (Сент-Омерський кодекс XI ст.). Одна частина цієї пам'ятки, що доводить виклад до 584 р., є літописною компіляцією з творів римських або франкських авторів більш раннього періоду, наприклад хроніки св. Ієроніма, Ісидора Севільського, книг Григорія Турського та ін. Друга частина твору складається з оригінального тексту, що розповідає про події упродовж 584 – 642 років. «Хроніка» Фредегара має велике історичне значення, оскільки це майже єдине джерело з історії франків першої половини VII ст.

Кн.ІV, 42. ...Брунгільда постала перед Хлотарем¹³, який кипів від люті. Він звинуватив її у смерті десяти франкських королів, а саме – Сігіберта, Меровея, свого батька Хільперіка, Теудеберта та його синів, Хлотаря, сина Хлотаря, іншого Меровея, Теудеріха та трьох синів Теудеріха, які щойно загинули. Її піддавали різним тортурам протягом трьох днів, потім за його наказом її як вияв ганьби посадили на верблюда. Нарешті її прив'язали за волосся, за одну руку і за одну ногу до хвоста необ'їждженої кобили, і вона [Брунгільда] була розтоптана на кавалки копитами, і настав мир.

¹³ Хлотар II (613 – 629) – франкський король, син Хільперіка. Зумів об'єднати державу під своєю владою. Магнати Австразії й Бургундії видали Хлотарю свою правительку королеву Брунгільду, яка намагалася обмежити аристократію та посилити королівську владу на підвладних їй землях, і король розправився з нею.

Варнахар став майордомом у Бургундії, і Хлотар дав клятву, що він ніколи не буде скинутий до кінця свого життя, а Радо отримав таку ж посаду в Австразії. Все франкське королівство було об'єднане, як уже було одного разу при першому Хлотареві, і разом з усім своїм надбанням воно опинилося під владою другого Хлотаря, який після цього був королем упродовж шістнадцяти щасливих років, протягом яких зберігав мир з усіма навколишніми народами. Цей Хлотар, який був сильний розумом і освічений, був також побожною людиною і щедрим покровителем церков і священників, роздавав милостиню бідним, був дружелюбний з усіма і сповнений благочестя. Але з іншого боку він мав виняткову пристрасть до полювання і привертав забагато поглядів жінок, молодих і літніх, через що наближені засуджували його.

Monumenta Germaniae Historica. Scriptores rerum Merovingicarum. Tomus II. Fredegarii et aliorum Chronica. Vitae sanctorum / Ed. Br. Krusch. Hannoverae: Impensis Bibliopolii Hahniani, 1888. Hannoverae: Impensis bibliopolii Hahniani, 1884, p.p. 141 – 142.

7. Із едикта Хлотаря II (614 р.)

4. Щоб ніхто з посадових осіб короля не наважувався заарештовувати або засуджувати кліриків з цивільних та кримінальних справ, якщо не буде явних доказів провини. Виняток становлять священники та дякони, які, якщо вони будуть викриті у кримінальному злочині, підлягають арешту відповідно до канонів і їх судитимуть єпископи.

6. Якщо хтось помре без заповіту, родичі короля успадковують його майно відповідно до закону.

8. Якщо десь безбожно запроваджено нове оподаткування і народ на нього скаржиться, слід відповідно до розслідування вжити милостивих заходів щодо виправлення.

9. Про мито: воно повинно стягуватися в тих тільки місцях і з тих товарів, як це було встановлено за попередніх королів, тобто до смерті доброї пам'яті предків наших Гунтрамна, Хільперіка, Сігіберта.

12. Жодна посадова особа з інших провінцій чи місцевостей нехай не призначається в будь-який чужий округ, щоб у разі, якщо вона вчинить у якійсь справі зло, за законом із власного свого майна відшкодувала те, що злим чином забрала.

16. Те, що предки наші – попередні королі – і ми справедливо надали і затвердили, має в усьому залишатися непорушним.

17. І те, що хтось із відданих і наближених осіб, зберігаючи вірність свою законному володареві, під час міжкоролів'я зазнав збитків, всюди наказуємо, щоб без жодної шкоди повернути те з майна, що йому належить за законом.

Monumenta Germaniae Historica, Capitularia regum Frankorum / Ed. A. Boretius. Tomus I. Hannoverae: Impensis bibliopolii Hahniani, 1883, p.20 – 23.

ІМУНІТЕТ

8. Із грамоти короля Дагоберта I Ресбахському монастирю, заснованому референдарієм Додоном, про надання імунітету (635 р.)

Зволили ми додати й таку постанову, щоб жодна державна судова влада, ні нинішня, ні наступна, не сміла входити для слухання судових справ чи стягнення чогось на територію монастиря, право володіння якими будь-коли відбувалося [для нього] або від нашої щедрості, або від даріння Додона, його братів, або їхнього батька, або будь-яких інших людей; але сам цей монастир та його брати повинні за повним правом імунітету розпоряджатися всіма судовими штрафами, які надійдуть на їхню

користь, і всі (збори), які скарбниця могла б розраховувати отримати з людей монастиря, як з вільних, так і з невільних, або з людей, які проживають на монастирських землях, або з якогось іншого джерела, з нашої милості повинні цілковито йти на лампади цієї святої обителі та на утримання слуг Божих.

Diplomata regum Francorum ex stirpe Merovingica. *Monumenta Germaniae Historica, Diplomatum imperii. Tomus 1.* / edidit Georgius Henricus Pertz. Hannoverae: Impensis bibliopolii aulici Hahniani, p.16 – 18.

ПРЕКАРІЙ¹⁴

9. Прекарій даний (*Prekaria data*)

*Вестготська формула № 36. VII ст.*¹⁵

Постійному панові моему такому-то такий-то. Переживаючи щоденну нужду, шукаючи всюди і не маючи змоги знайти підробіток, вдався я до благочестя вашої могутності, щоб ви дали мені, в якості прекарія, землі для обробітку в маєтку вашому такому-то. Ваша могутність погодилася виконати моє прохання... Тому цією моєю прекарною грамотою обіцяю ніколи ніякої протидії і збит-

¹⁴ Прекарій (*precaria*) – дослівно «передане на прохання». Це таке земельне держання, яке надавалося в користування. Прекарні угоди, а також даріння короля та ін. подібні акти реєструвалися грамотами. Збірники таких грамот називають картуляріями. Вони зберігалися у церковних архівах. Прекарна грамота була документом, який охороняв права прекаріста на отриману ділянку. Зразки готових грамот чи актів, з урахуванням яких оформляли передачу землі (купівля, продаж, дарування і под.), а також здійснювали інші угоди, називаються *формулами*. При заповненні грамоти до неї вносили лише імена учасників угоди, цифри, дати, назви місць. Формули є важливим джерелом щодо історії Франкської держави, оскільки відбивають найчастіше на той час випадки юридичної практики.

¹⁵ Ця формула входить у «Вестготський збірник», укладений на Піренейському півострові. Але процеси, які відображено в ній, були характерні і для Франкської держави.

ків вам щодо зазначених земель не чинити, але у всьому діяти вам на користь ... Десятини та інші платежі, властиві колонам, щорічно вносити зобов'язуюсь ... Якщо ж я, забувши умови моєї цієї прекарної грамоти, щось із обіцяного насмілюся порушити..., ви будете мати повне право з названих земель мене вигнати і знову розпоряджатися ними за своїм правом, як і належить.

Monumenta Germaniae Historica, Formulae Merovingici et Karolini aevi / Ed. Karolus Zeumer. Hannoverae: Impensis bibliopolii Hahniani, 1886, p.591.

10. Прекарій повернутий (*Prekaria oblata*)

Престарна грамота (Грамота Сен-Галенського монастиря, 838 р.)

Бернвік, милістю Христа абат монастиря святого Галла. За згодою нашої братії і фогта нашого Пуатона вирішили ми повернути як прекарій Вольвіну ті володіння, які він приніс нам у дар у пойменованих місцях [далі йде сім назв], все те, що є у тих місцях з будинками, будівлями, рабами, лісами, всім рухомим і нерухомим, оброблюваним і необроблюваним, усім, що можна назвати й пойменувати і що міститься в його дарчій грамоті; так ми зробили і притому з тією умовою, щоб це володіння він отримав і платив за нього щорічний чинш, тобто два денарії. Нехай так само чинить і його законний спадкоємець, якщо удостоїться від Бога мати такого. Якщо ж сам [прекаріст] захоче викупити це [майно], може це зробити за один солід; якщо ж викупити захоче його спадкоємець, [нехай] викупить за два соліди...

Urkundenbuch der Abtei Sanct Gallen, bearbeitet von Hermann Wartmann. Thell. 1: Jahr. 700 – 840. Zürich. In Commisssin Bei S.Hähr 1863, № 375, p.350 – 351.

11. Прекарій з винагородою (*Prekaria remuneratoria*) (Із постанов синоду 845 р.)

§ 22. Прекарні угоди щодо церковних володінь мають здійснюватися не інакше, як винятково таким чином: [прекаріст] дає [церкві] з власного майна, а отримує на своє ім'я відповідної якості церковне майно у подвійному розмірі, якщо хоче тримати у користуванні власне та церковне майно. Якщо ж власне майно він відтоді втрачає¹⁶, отримує на своє ім'я з церковних володінь у потрійному розмірі, тому його слід розглядати не як дарувальника власного майна, але як держателя чужого.

Monumenta Germaniae Historica, Capitularia regum Frankorum / Ed. A. Boretius et V. Krause. Tomus II. Hannoverae: Impensis bibliopolii Hahniani, 1897, p.404.

КОМЕНДАЦІЯ

12. Турська формула № 43 (VIII ст.)

Про людину, яка комендується під владу іншої.

Славному пану такому-то я такий-то. Усім достовірно відомо, наскільки мало я маю коштів, щоб годувати та одягати себе, тому я звернувся з проханням до вашого благочестя, і вам завгодно було вирішити, щоб я передав себе і комендувався під ваше заступництво; так я і зробив на тій умові, що ви повинні мені надавати допомогу як у їжі, так і в одязі, відповідно до того, як я буду служити і догоджати вам; я ж довічно буду служити та проявляти щодо вас послух як вільна людина і за свого життя не матиму

¹⁶Тобто не отримує його знову як прекарне держання.

права вийти з-під вашої влади й заступництва, але перебуватиму протягом усіх днів свого життя під вашою владою та захистом. При цьому між нами домовлено, що якщо один із нас забажає відмовитися від цієї угоди, то повинен буде сплатити іншій стороні стільки-то солідів, а сама угода залишиться незмінною. Домовлено також, що [сторони] підготують, затвердять і підпишуть дві однакові за змістом грамоти цього акту, що вони й зробили.

Monumenta Germaniae Historica, Formulae Merovingici et Karolini aevi / Ed. Karolus Zeumer. Hannoverae: Impensis bibliopolii Hahniani, 1886, p.158.

КАБАЛА

13. Санська формула № 4 (кінець VIII ст.)

Пану братові такому-то такий-то. Всім відомо, що крайня бідність і тяжкі турботи мене спіткали, та зовсім не маю з чого жити й у що одягатися. Тому на прохання моє ти не відмовив у найбільшій моїй бідності вручити мені зі своїх грошей стільки-то солідів, а мені зовсім нема чим виплатити ці соліди. І ось я просив здійснити й затвердити закабалення тобою моєї вільної особистості, щоб відтепер ви мали повну свободу робити зі мною все, що ви уповноважені робити зі своїми вродженими рабами, саме: продавати, вимінювати, карати. Якщо ж (чого, я впевнений, не буде) я або хтось із спадкоємців моїх, або хто-небудь інший наважиться заперечувати це закабалення, повинен внести тобі та в казну штраф у стільки-то унцій золота; ця ж кабала залишиться незмінною.

Monumenta Germaniae Historica, Formulae Merovingici et Karolini aevi / Ed. Karolus Zeumer. Hannoverae: Impensis bibliopolii Hahniani, 1886, p.187.

14. Із «Анналів королівства франків»

У середньовічній Європі *анналами* називалися літописи. Вони відзначали з року в рік (латиною «рік» – *annus*) найважливіші державні події, а писалися, зазвичай, у монастирях. «Аннали королівства франків» – офіційна хроніка доби правління Каролінгів, яка розповідає про події, що відбувалися в період із 741 по 829 роки.

749 (750) р. Бургард, єпископ Вюрцбурзький¹⁷, і пресвітер капелан Фулрад¹⁸ були відряджені до папи Захарії¹⁹, щоб просити поради понтифіка у справі королів, які на той час були у Франкії, які мали лише королівське ім'я, але [не мали] жодної королівської влади; через тих [послів] вищезгаданий понтифік передав, що краще було б іменувати королем того, хто має вищу владу; і повідомивши [це], він своїм авторитетом наказав поставити королем Піпіна.

750 (751) р. Цього року за благословенням римського понтифіка Піпіна було названо королем франків і на честь цього звання помазано святою олією рукою святої пам'яті архієпископа і мученика Боніфация²⁰ і, за звичаєм франків, посаджено на

¹⁷ Бургард, єпископ Вюрцбурзький (бл. 741 – 753).

¹⁸ Фулрад, абат Сен-Дені, близький друг Піпіна III.

¹⁹ Захарія (бл. 679–752), папа Римський (741–752). У зовнішній політиці орієнтувався на союз із лангобардами, особливо під час правління королів Ліутпранда (712–744) та Ратхиза (744–749). Папа підтримував місіонерську діяльність св. Боніфация. Зокрема, затвердив три нові єпископства, започатковані святим. Захарія переклав грецькою мовою «Діалоги» Григорія Великого.

²⁰ Він же Вінфріт (бл. 67–754), архієпископ Майнцький (745–754). Один із найвпливовіших місіонерів VII–VIII ст. Проповідував християнство серед фризів, саксів та інших германських народів. Заснував кілька єпископств (Ерфуртське, Фрайзінгенське, Регенсбурзьке, Вюрцбурзьке), а також Фульдський монастир. Мав підтримку римських пап і франкських майордомів Карла Мартелла, Карломана та Піпіна III. Боніфация реформував церкву у Франкській державі, регламентував поведінку та спосіб життя франкського духовенства, був прихильником чернечого статуту св. Бенедикта. Загинув як мученик у Фризії 5 червня 754 р. Ця дата стала днем його пам'яті.

престол королівства [франків] у місті Суассоні. Гільдерика ж, який неправдиво іменувався королем, після того, як йому було острижено голову, відвезли до монастиря²¹.

Annales regni Francorum inde ab a. 741 usque ad a. 829 qui dicuntur Annales Laurissenses maiores et Einhardi / Post editionem G.H. Pertzii recognovit Fridericus Kurze. Hannoverae: Impensis bibliopolii Hahniani, 1895, p. 8 – 10 (Scriptores rerum Germanicarum in usum scholarum ex Monumentis Germaniae Historicis separatim editi. Bd.6).

15. Із «Анналів Петаву» (частина друга)

«Аннали Петаву» (Петавіанські аннали, лат. *Annales Petaviani*) – ранньосередньовічні латиномовні анонімні аннали, що описують історію Франкської держави упродовж 687 – 804 років, які було складено наприкінці VIII або на початку IX століть. Названо на честь бібліофіла Олександра Петаву, першого відомого власника рукопису з цими анналами.

773. Володар король Карл вирушив до Італії, і причина війни Дезидерій, король лангобардів, утік і сховався в Павії, і пан Карл взяв його в облогу і заволодів Італією.

774. Цього року франкам здалося місто Павія, й Дезидерій, король, відвезений був до Франції, і володар король Карл, відрядивши графів усією Італією, прихильно святому Петру повернув міста, які обіцяв, влаштувавши все, радісно прийшов до Франції, і в тому ж році розпочав війну проти саксів у місті, яке називається Ересбург.

778. Цього року пан король Карл з великим військом прийшов на землю Галісії, і завоював місто Памплону, потім прийняв заручників в Іспанії від міст Абу Тахіра та Ібн аль Арабі,

²¹ Гільдерік III (бл. 720–752/753), король франків (743–751). Син короля франків Хільперіка II.

які називалися Уеска та Барселона (а також і Жерона А.В.) і сам Ібн аль Арабі зв'язаним був відправлений до Франції. Тим часом сакси повстали, і просунулися до Рейну, і спалили фортеці, і спопелили вогнем місто, яке франки звали на річці Ліппе.

Annales Petaviani. Monumenta Germaniae historica. Scriptorum / Edidit Georgius Henricus Pertz. Hannoverae: Impensis Bibliopolii Aulici Hahniani, MDCCCXXVI. Tomus I, p. 16.

16. Із «Капітулярія про помістя» (792/793 – 800)

Свою назву капітулярії отримали від форми викладу – від поділу кожного указу правителя на невеликі розділи (лат. *capitula*). «Капітулярій про помістя» (*Capitulare de villis*) – інструкція монарха управителям його маєтків. На думку більшості дослідників, «Капітулярій про помістя» видав Карл Великий. Побутує також точка зору, що його автором є Людовік, син Карла Великого, король Аквітанії.

3. Щоб не сміли управителі (*judices*) ставити людей наших на свою службу, вимагаючи від них панщини, вирубування [лісових] угідь та інших робіт на свою користь; нехай також не приймають від них будь-яких дарів – ні коня, ні бика, ні корови, ні свині, ні барана, ні поросят, ні ягняти, ні чогось іншого, за винятком гарбузів, продуктів садівництва, яблук, курей та яець.

8. Щоб управителі наші прийняли наші виноградники, які в їхньому віданні, і добре за ними доглядали; саме ж вино зливали в посудини і пильнували, щоб ніяк не зіпсувалось; інше ж вино – просте – хай купують, щоб постачати його помістям володаревим. Якщо ж буде закуплено такого вина більше, ніж треба постачати нашим помістям, нас про те повідомляти, а ми сповістимо, яка буде щодо цього наша воля. А відсадки від виноградників наших відправляти для нашої потреби. Чинші з наших помість, які повинні [платити] вином, відправляти в наші погребі.

10. Щоб старости (*maiores*) наші, лісничі, конюхи, ключники, десятники, збирачі мит та інші службовці (*ministeriales*) виконували роботи щодо оранки поля і давали поросят за свої манси; замість же ручних робіт хай добре виконують свої посадові обов'язки. Якщо ж хтось із старост має бенефіцій, хай посилає за себе заступника, щоб він виконував за цей [бенефіцій] і ручні роботи, й іншу службу.

19. При житницях наших в головних помістях (*in villis capitaneis*) тримати не менше, ніж 100 курей, і не менше, ніж 30 гусей. А при хуторах (*mansioniles*) курей тримати не менше, ніж 50, а гусей не менше, ніж 12.

20. Кожен управитель хай подбає про те, щоб продукти упродовж усього року у достатку до [панського] двору надходили; крім того, хай оглядає їх по черзі тричі, чотири рази і більше.

23. У кожному помісті нашому управителі хай мають якнайбільше хлівів для корів, свиней, овець, кіз і цапів, і ніяк без цього не можна обходитися. Крім того, хай тримають робочу худобу [*vaccas*], роздану рабам для справляння їхньої служби, щоб через [цю] службу запряжки і підводи на панські потреби ніяк не зменшувались...

28. Бажаємо, аби щороку в Чотиридесятницю, на Вербну неділю, що називається осанною, [управителі] за нашим наказом надсилали гроші з нашого господарства після того, як ми ознайомилися зі звітністю про кількість наших прибутків у цьому році.

36. Щоб ліси і заповідні хащі наші добре охоронялись; і якщо де буде зручне місце для розчищення, розчищали б, і полям заростати лісом не давали; а де мають бути ліси, ніяк не допускали їх вирубувати й нищити; звірів же в заповідних хащах наших пильно охороняти; дбати також про соколів і яструбів для нашої справи; та оброки, належні за це, старанно збирати. Управителі, а також старости і люди їхні, якщо ганятимуть свиней на випас у наш ліс, хай самі перші платять належну десятину, подаючи нам

добрий приклад, аби потім і інші люди їхню десятину платили повністю.

45. Щоб кожен управитель мав у своєму віданні добрих майстрів, а саме: ковалів, сріблярів і золотарів, шевців, токарів, теслярів, зброярів, рибалок, птахоловів, миловарів, пивоварів, тобто тих, хто обізнаний з виготовленням пива, яблуневих, грушевих та інших видів напоїв, пекарів, які випікали б для наших потреб білий хліб [*simitam*], людей, що добре вміють плести тенета для полювання і сіті для вилову риби і ловлі птахів, а також інших службовців, перелічувати яких було б довго.

52. Бажаємо, щоб різним людям із [середовища] залежних і рабів наших або з вільних, які мешкають у наших фісках і помістях, [управителі] творили повний і справедливий суд, як кожному належить.

60. Старост у жодному разі не ставити з-поміж людей заможних, але з людей середнього достатку і відданих.

Kapitularien / Ausgewählt und ausgewählt von Reinhard Schneider. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1968, p.20 – 28. (Historische Texte Mittelater; 5)

17. Із праці Айнгарда «Життя Карла Великого»

«Життя Карла Великого» це біографія, написана ченцем Айнгардом (бл. 768 – 840), який у роки правління Карла входив до його літературної Академії. За наступного імператора, Людовіка I Благочестивого, він став державним секретарем, а потім вихователем королевича Лотаря і тоді ж написав цю біографію.

I. [Династія Меровінгів] Рід Меровінгів, з-поміж якого франки звикли обирати собі королів, припинився на королі Гільдерікові²², якого за наказом папи римського Стефана було детронізо-

²² Гільдерік III, якого в 751 р., скинув з престолу майордом Піпін Короткий, батько Карла Великого.

вано, пострижено і запроторено до монастиря, де, як вважають, він і дожив свого віку.

Хоч і могло здаватися, що панування Меровінгів закінчилося саме на ньому, проте цей рід уже давно втратив силу і не міг нічим похвалитися, крім королівського титулу. Бо й багатство, і могутність у королівстві належали придворним сановникам, що звалися майордомами і мали найвищу владу. Натомість, королеві залишалось удовольнитися тільки своїм титулом, довгим волоссям, пишною бородою, а також засідати на престолі і грати роль володаря, вислуховуючи послів, що прибували звідусіль, і давати їм на відході відповіді немов би з власної волі, а насправді ж вивчені за чийсь наказом. Крім пустого титула короля і випрошених засобів на утримання, які йому відпускав придворний сановник на свій розсуд, єдиною власністю короля була маєтність із незначним прибутком, завдяки якому можна було вести домашнє господарство і утримувати невелику челядь, що постачала все необхідне і виявляла належний послух. Коли він кудись вирушав, то їхав на возі, запряженому волами, що їх за селянським звичаєм поганяв волопас. Так він їздив до палацу чи на щорічні народні збори, які скликалися задля добра держави; так само й повертався додому. А управління королівством, вирішення і виконання всіх справ у самій державі або поза її межами належало майордомові.

VII. [Війна з саксами] Після закінчення цієї війни (з лангобардами – ІЛ) знову спалахнула саксонська війна, яку перед тим начебто було призупинено. Народ франків досі не вів тривалішої, жорстокішої і виснажливішої війни, ніж ця. Бо сакси²³, як майже всі племена, що населяли Германію, були дикі від природи, поклонялися демонам і вороже ставилися до нашої віри. Вони не

²³ Сакси жили на північний схід від франків, між Рейном і Ельбою. За панування Меровінгів вони щорічно здавали франкам по 500 корів як данину, але не визнавали їхньої влади і залишалися вірними своїй релігії, а їх війна з франками була бунтом проти латино-християнської цивілізації.

вважали ганьбою безчестити або зневажати Божі чи людські закони. Існували ще й інші причини, що призводили до порушення миру, а саме: кордони між нашими та їхніми землями майже всюди проходили рівниною, крім тих місць, де лісові пущі або гірські пасма розмежовували їхні й наші володіння, і там не припинялися взаємні вбивства, грабунки і підпали. Через те франки були настільки розгнівані, що вважали справою честі не лише помститися саксам, але й розпочати з ними війну.

Отож, розпочалася війна проти саксів, що безперервно тривала протягом тридцяти трьох років²⁴ і велася вкрай запекло з обох сторін, але сакси зазнали більших втрат, аніж франки. Ця війна могла б закінчитися швидше, якби не віроломство саксів. Важко сказати, скільки разів їх було переможено і вони покірно здавалися королеві, обіцяючи без зволікань виконувати його веління і видати заручників, яких від них вимагали, і приймаючи намісників, яких їм призначали. Інколи сакси були вже настільки знесилені й приборкані, що навіть обіцяли облишити культ демонів і прийняти християнську віру. Але якщо вони інколи й були схильні це виконувати, то потім ще завзятіше відмовлялися від своїх намірів, тому нелегко було збагнути, як саме вони чинитимуть далі. Від початку війни майже кожного року вони раптово змінювали свої наміри.

Але стійкість короля і непохитність духу, що проявлялись як в успіхах, так і в невдачах, не дозволяли йому вагатися чи відмовитися від прийнятих рішень. Адже король ніколи не дозволяв, щоби підступність саксів залишалася безкарною, мстив за віроломство й хитрощі, вимагав належного покарання і вислав проти них військо, яке очолював або він сам, або його графи. Зрештою він розгромив і підкорив усіх, хто чинив йому опір. Із населення обох берегів Ельби король переселив і розпоросив по різних місце-

²⁴ Війна з саксами тривала від 772 до 804 р. Франки здійснили всім походів, поруйнували святині саксів, але це лише посилювало їхній опір.

востях Галлії й Германії²⁵ десять тисяч чоловіків разом з жінками й дітьми. Довголітня війна закінчилася тим, що сакси прийняли нав'язані їм умови: відреклися від культу демонів і, покинувши батьківські обряди, прийняли віру і таїнства християнської релігії та, об'єднавшись з франками, утворили один народ.

XVI. [Закордонна політика Карла Великого] Карл примножив славу свого королівства, через дружні союзи прихиливши до себе деяких королів і народи.

Він домігся такої відданості короля Галісії й Астурії²⁶ Гадефонса²⁷, що той, відправляючи листи або послів до Карла, називав себе не інакше, як його васалом. Своєю щедрістю Карл також здобув приязнь королів Шотландії і вони іменували його своїм володарем, а себе — його підлеглими і слугами. Збереглися їхні листи до короля, де висловлюються саме такі почуття.

З перським царем Аароном²⁸, який володів майже цілим Сходом, за винятком Індії, підтримував таку сердечну дружбу, що той більше цінував прихильність Карла, ніж дружні взаємини з будь-якими іншими володарями з усього світу, і вважав, що лише його треба вшановувати почестями і щедрістю. Так, коли Карлові посли, відправлені з дарами до Найсвятішого Гробу і місця Воскресіння Господа нашого і Спасителя, прибули до Аарона і доповіли йому про волю свого пана, той не тільки задовольнив усі їхні прохання, але й передав під владу короля оте святе і чудотворне місце²⁹. А коли посли поверталися додому, Аарон наказав

²⁵ Це переселення відбулося 804 р. Тоді Карл за допомогою подарунків домігся прихильності саксонської шляхти, і вона почала підтримувати завойовників. Саксонію поділено на графства, а графами стали шляхетні франки і вожді саксів.

²⁶ Галісія й Астурія – гірські краї на півночі Іспанії.

²⁷ Гадефонс – йдеться про Альфонса Сором'язливого (792–842).

²⁸ Аарон – більше відомий як Гарун-аль-Рашид, багдадський халіф (786–809), герой східних казок і оповідань.

²⁹ Гарун-аль-Рашид надав Карлові Великому право опіки над християнськими святинями у Палестині.

своїм людям супроводжувати їх і відправив Карлові дорогоцінні шати, пахощі та інші дари східних країн, а декілька років тому на прохання короля подарував йому свого єдиного слона.

Також константинопольські імператори Никифор, Михайло і Лев, прагнучи дружби і союзу з ним, з власної волі неодноразово висилали до нього послів. Але, коли Карл отримав титул імператора, вони запідозрили його у зазіханні на їхню імперію⁸⁰. Тоді Карл уклав з ними такий міцний договір, що з жодного боку вже не могло бути причин до чвар. Могутність франків завжди здавалася небезпечною римлянам і грекам, тому виникло таке грецьке прислів'я: «Франка краще мати за друга, аніж за сусіда».

XXII. [*Вигляд Карла Великого*] Карл був міцної і кремезної статури, високого, але не надмірного зросту, що дорівнював розмірові семи його власних стіп³⁰; круглоголовий, з великими й жвавими очима і носом дещо більшим від середнього. Мав красиву сивину, веселе й привітне обличчя та гідну й величну поставу, коли стояв чи сидів. Якщо й здавалося, що його шия надто опасиста й коротка, а живіт випинається, то пропорційність інших частин тіла приховувала цей недолік. Його хода була впевнена, постава мужня, голос дзвінкий, хоча за гучністю не цілком відповідав міцній будові тіла. Король відзначався квітучим здоров'ям і лише під кінець життя протягом останніх чотирьох років часто страждав від пропасниці, а наостанку зашктутильгав на одну ногу. І навіть тоді він частіше поводився на власний розсуд, аніж згідно з порадами лікарів, до яких ставився неприязно за те, що вони радили йому споживати варене м'ясо замість печеного, яке він дуже любляв.

Ревно вправлявся у їзді верхи й охоче полював і це було його вродженою національною рисою, адже навряд чи знайдеться в світі ще якийсь інший народ, що дорівнював би франкам у цьому мистецтві. Охоче приймав парні купелі при гарячих природних джерелах, часто вправлявся в плаванні, у чому став настільки

³⁰ За розмірами скелету зріст Карла Великого становив 1 м 92 см.

вмілим, що ніхто не міг його перевершити. З цією метою побудував у Аквізграні палац, в якому постійно проживав і провів останні роки життя. Запрошував туди купатися не лише своїх синів, але й вельможних осіб і друзів, а іноді й челядь і охоронців. Бувало, що сто або й більше людей купалися там одночасно.

XXIII. [*Одяг Карла Великого*] Одяг носив традиційний, тобто франкський. На тіло вдягав льняну сорочку і льняні підштанці, а поверх цього облямований шовковою торочкою жупан і штани; на ногах мав онучі й черевики; взимку кидавав на плечі й груди соболине або видрове хутро і все це прикривав блакитним плащем. Завжди носив меч з золотими чи срібними руків'ям і перев'язом. Інколи припоясував меч, прикрашений дорогоцінним камінням, але тільки з нагоди особливих урочистостей або зустрічі з закордонними послами. Чужоземним одягом нехтував, навіть найкрасивішим, і не бажав його носити. Лише в двох випадках зодягнувся за римським звичаєм: першого разу на прохання папи римського Адріана, а вдруге – на побажання його наступника папи Лева, коли Карл накинув на себе довгу туніку і хламиду, а також узув черевики, пошиті на зразок римських. Під час урочистих подій з'являвся в гаптованих золотом шатах, оздоблених коштовним камінням черевиках і зашпиленому золотом пряжкою плащі, а на голові мав діядему з золота і дорогоцінних каменів. В інші дні його одяг мало чим відрізнявся від того, що носив простий люд.

XXVI. [*Побожність і відданість Карла Великого Церкві*] Християнську релігію, в якій був вихований з дитинства, беріг свято і з глибокою побожністю. Це спонукало його до побудови в Аквізграні базиліки небаченої краси. Оздобив її золотом і сріблом, свічниками, решітками й дверима з масивної бронзи. Коли для цієї будови ніяк не вдавалося роздобути мармуру і колон, то подбав про їх доставку з Рима і Равенни³¹.

³¹ Ці колони і мармур походили з античних будівель, що в середні віки зазнавали нещадного розбирання і перетворювалися в руїни.

Ходив до церкви вранці і ввечері, в нічні години і в час жертвоприношення, поки дозволяло йому здоров'я. Дуже слідкував, аби все, що відбувалося в церкві, проходило якнайурочистіше і часто нагадував паламарям не допускати в храмі бруду і неподобства. Нагромадив у базиліці так багато священного посуду з золота й срібла, а також стільки священних риз, що під час богослужіння навіть воротарі, які займають останній щабель у церковній ієрархії, були гідно зодягнені. Уважно стежив, щоби псалми правильно читались і проспівувались, бо був вельми тямущий як у тому, так і в тому мистецтві, хоча сам не читав псалми привселюдно, а якщо й співав, то тільки тихенько і в хорі.

XXVII. [Благочинна діяльність Карла Великого] Багато уваги Карл приділяв допомозі бідним (така допомога у греків називається елемосине³², виявляючи при цьому безкорисливу щедрість. Так чинив не тільки на своїй батьківщині, а й в усьому королівстві, співчуваючи християнам у їхній нужді. Посилав гроші навіть у заморські країни – Сирію, Єгипет і Африку, зокрема в Єрусалим, Александрію і Карфаген – будь-куди, де, як дізнавався, християни бідують. Заради цього клопотався про дружбу з заморськими царями, щоб якимось полегшити долю і підтримати на душі християн, які жили під їхньою владою.

З усіх святих і найдостойніших місць особливо шанував собор святого апостола Петра в Римі; до його скарбниці король поклав багато грошей золотом і сріблом, а також численні дорогоцінні камені. Посилав безліч подарунків римським папам. За весь час свого панування вважав своїм найважливішим завданням піднести Рим до давньої могутності і значення і намагався, щоби церква святого Петра стала не тільки безпечною і захищеною, але найвеличнішою і найбагатшою. Хоча він дуже про це дбав, однак протягом свого сорокасемилітнього правління лише

³² Елемосине – по-грецьки – милостиня.

чотири рази побував у Римі заради виконання врочистих обітниць і молитов.

Айнгарт Життя Карла Великого. З латини переклав та примітки склав Йосип Кобів. *Vsesvit*. 2006. №5–6. С.85–103.

18. Із «Лоршських анналів»

«Лоршські аннали» (*Annales Laureshamenses*) висвітлюють історію Франкської держави в період із 703 по 803 роки. Розпочаті в північній Франції в районі Камбре, потім до 777 р. продовжені в монастирі Горз (Орден св. Бенедикта, Мозель, діоцез Мец), відтак – у монастирі Лорш (Орден св. Бенедикта, Гессен, діоцез Майнц). Ймовірно, їх уклав абат Ріхбод.

801 р. Оскільки вже тоді в країні греків було втрачено імператорський титул, і імператорська влада в них належала жінці³³, то й самому папі Леву, і всім святым отцям, які були присутні на цьому соборі, та решті християнського народу здалося доцільним іменувати імператором Карла, короля франків, який володів самим Римом, де зазвичай завжди перебували цезарі, та іншими посіlostями, які він мав у Італії, Галлії, а також у Германії, оскільки всемогутній Бог віддав усі ці посіlostі під його владу, їм здавалося справедливим, щоб він із поміччю Божою та на прохання всього народу християнського мав би і сам титул. Король Карл не хотів відмовити в їхньому проханні, але, з усією смиренністю підкорившись Богу, він на прохання священників і всього християнського люду на Різдво Господа нашого Ісуса Христа прийняв цей імператорський титул³⁴ разом із посвятою пана папи Лева. І там він передусім відвернув святу римську церкву від того розбрату, який у ній панував, закликав до миру та злаго-

³³ Ірина (пом. 802) – імператриця Візантії в 780–802 рр. У боротьбі за владу скинула й осліпила свого сина Константина VI.

³⁴ Коронація Карла відбулася 25 грудня 800 р., а не 801 р.

ди, і там святкував Великдень³⁵. І ближче до літа він спрямував свій шлях у напрямку Равенни, вчиняючи правосуддя та встановлюючи мир, а звідти прибув до Франції, до своєї резиденції.

Annales Laureshamenses. Monumenta Germaniae historica inde ab anno Christi quingentesimo usque ad annum millesimum et quingentesimum. Scriptorum. Tomus I. / Georg Heinrich Pertz. Hannoverae: Impensis bibliopolii Hahniani, 1826, p.38.

19. Із капітулярія Людовика Благочестивого «*Ordinatio imperii*»

Капітулярій «*Ordinatio imperii*» (Облаштування імперії) було видано Людовиком Благочестивим у 817 р. на загальному зібранні знаті.

...Відповідно до прояву Божого провидіння, нам і всьому нашому народу завгодно, щоб він [Лотар] був коронований імператорською короною за урочистим звичаєм як наш співправитель і помічник в імперії, якщо це дозволяє Бог і на це отримано спільну згоду. Укладено договір, щоб таким же чином його братів, а саме Піпіна і Людовика, винагородити за загальною згодою королівською гідністю і встановити дрібніші названі титули, в яких після нашої смерті під владою старшого брата вони володіли б королівською владою як нижче зазначено в статтях, які ми встановили між ними. Ці статті створені для користі імперії, потрібні, щоб зберегти постійний мир між ними та для захисту всіх церков, їх бажано обговорити разом з усіма нашими вірними, старанно записати і нам затвердити написане власними руками, щоб довести результат Богу, щоб було затверджено присягою всіх громад. Таким чином віддані громади всі разом непорушно зберігають постійний мир у себе і серед усіх християнських народів...

³⁵ 4 квітня 801 р.

Розд. 1. Ми бажаємо, щоб Піпін отримав Аквітанію і Васконію, і всю Тулузьку марку³⁶, та, крім цього, чотири графства, тобто в Септиманії Каркассонське, в Бургундії – Августодунське і Аваленське, і Ніверне.

Розд. 2. Так само ми бажаємо, щоб Людовик тримав баварів, карантанів і богемців, і авар, а також склавів, які живуть у східній частині Баварії, та, крім того, дві панські вілли для своїх служб у пазі Нордгау: Лютрауф та Інгольдештадт.

Розд. 3. Ми бажаємо, щоб ті два брати, які наділяються королівським титулом, володіли б кожен окремо розподіленою владою у всій гідності в межах свого титулу, тільки щоб у єпископствах і абатствах дотримувалися церковного порядку і щоб на інших посадах служили б з гідністю та користю для справи.

Monumenta Germaniae Historica, Capitularia regum Frankorum / Ed. A. Boretius. Tomus I. Hannoverae: Impensis bibliopolii Hahniani, 1883, p.270 – 271.

20. Із праці Нітгарда «Історія в чотирьох книгах» (IX ст.)

Нітгард (або Нітгад, або Нітард) (бл.790 – бл.843) – історик та державний діяч Франкської імперії. Онук Карла Великого. Праця Нітгарда «Історія в чотирьох книгах», яка охоплює період від 814 р. до початку 843 р., є важливим джерелом наших знань про складне і суперечливе політичне життя Франкської держави тієї доби, про боротьбу Лотаря, Людовика та Карла зі своїм батьком та про чвари між братами. Як прихильник Карла Лисого, автор акцетує на подіях, що відбувалися навколо цього володаря. Головне джерело відомостей для Нітгарда – власні спостереження.

Кн.ІІІ.5. І ось 14 лютого (842 року) Людовик і Карл зібралися в місто, яке колись звалось Аргентарія, а сьогодні в просторіччі

³⁶ Тулузьку марку було утворено на початку IX ст. замість графства Тулузького. Її володарів призначав імператор.

називається Страсбург, і проголосили вони нижченаведені клятви, Людовик на мові романській, а Карл – на тевтонській. (...) Першим дав клятву Людовик, позаяк був старшим, вона звучала так: «Через любов до Господа, заради християнського і всезагального нашого спасіння віднині й надалі, наскільки Господь Бог дасть мені розуму й сили, я підтримаю цього брата свого Карла і військовою підмогою, і всякою іншою справою – так, як і кожна людина воістину повинна підтримувати брата свого, – якщо він відповість мені тим самим. А від Лотаря я не прийму жодної умови, яка буде завідомо шкодити цьому брату моему Карлові». Коли Людовик закінчив, Карл проголосив таку ж клятву на тевтонській мові...

Кн. IV, 2. Саксів же, як відомо всім, хто живе в Європі, імператор Карл, небезпідставно прозваний «Великим» усіма народами, за допомогою багатьох і різноманітних зусиль на вернув з безглузлого ідолопоклонства до істинної й християнської віри Божої³⁷. Вони з самого початку у багатьох випадках часто славилися як люди шляхетні та дуже охочі до війни. Весь цей народ поділений на три стани: одні серед них зветься їхньою мовою етелінги, інші – фрілінги, треті – лацці. Латинською мовою це означає: шляхетні, вільні і раби³⁸. Але під час розбрату Лотаря з братами та їхня категорія, яка вважалася серед них шляхетною, розділилися на дві частини: одна з них пішла за Лотарем, інша – за Людовиком. Коли так сталося, Лотар, дізнавшись, що після перемоги братів виснажений безконечними злиднями народ, який був на його боці, хоче відокремитися, став шукати підтримку всюди, де і як тільки міг. По-перше, він роздавав державні землі у приватне користування, по-друге, одним одразу подарував свободу, а іншим обіцяв надати її після перемоги; по-третє, відрядив послів до Саксонії, пообіцявши фрілінгам і лацці, яких було безліч, що, якщо вони будуть разом з ним, то він дозволить

³⁷ Про війну Карла Великого із саксами, див. прим. 22.

³⁸ Лацці – це не раби, а напіввільні.

їм надалі користуватися тим законом, який їхні предки мали в той час, коли поклонялися ідолам. І ті, хто бажав цього надміру, взяли собі нове ім'я, тобто стеллінги³⁹; об'єднавшись, вони вигнали з країни чи не всю знать і, за давнім звичаєм, кожен жив за тим законом, за яким хотів. Крім того, Лотар взяв на допомогу норманів, і підпорядкував їм частину християн, дав їм дозвіл грабувати інших християн. Отже, Людовик боявся, щоб нормани і слов'яни не об'єдналися із саксами, які називали себе стеллінгами, зважаючи на близькість до них, і, вдершись у королівство з метою завоювання, не підкосили в тих землях християнську віру; з цієї причини він [...], наскільки міг, намагався усунути разом з цим також інші спокуси свого королівства, щоб це огидне зло не спіткало святу церкву Божу.

Кн. IV, 4. ...Людовік бунтівників у Саксонії, які... йменували себе стеллінгами, доблесно, кривавим, але законним шляхом утихомирив.

Nithardi Historiarum libri III. Monumenta Germaniae Historica, Scriptores rerum Germanicarum in usum scholarum ex Monumentis Germaniae historica separatim editi, Bd. XLIV. Hannoverae : Impensis Bibliopolii Hahniani. 1907, p.35, 41 – 42, 45.

³⁹ Слово «*steling*» складається з «*stel*» – «старий», і «*lling*» – «син», і означає – «діти старого закону».

ХРОНОЛОГІЯ

481 – 511	Правління Хлодвіга.
486	Битва поблизу Суассона. Завоювання франками володінь Сіагрія.
498	Прийняття королем Хлодвігом та його військовою дружиною християнства.
507	Битва біля Пуатьє. Захоплення франками вестготської частини Галлії.
Між 507 і 511 рр.	Законник «Салічна правда».
534	Завоювання франками Бургундського королівства.
536	Приєднання до держави франків Прованса.
614	Паризький едикт Хлотаря II, який містив поступки світській і духовній знаті.
687	Об'єднання Франкського королівства під владою майордома Піпіна Герістальського.
715 – 741	Карл Мартелл – майордом Франкського королівства.
720	Вторгнення арабів у Південну Галлію.
732	Битва поблизу Пуатьє. Перемога франків над арабами.
741 – 768	Правління Піпіна Короткого.
751	Проголошення майордома Піпіна Короткого королем франків.
751 – 987	Династія Каролінгів.
755 – 756	Похід Піпіна Короткого в Італію. Заснування Папської держави.
768 – 814	Правління Карла Великого.
772 – 804	Війни Карла Великого із саксами.
774	Завоювання лангобардської Італії.
778	Похід Карла Великого в Іспанію. Битва в Ронсевальській ущелині.
800	Коронація Карла Великого імператорською короною.
814 – 840	Правління Людовика I Благочестивого.
843	Верденський договір. Поділ імперії Карла Великого.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

I. Джерела

1. Айнгард Життя Карла Великого. З латини переклав та примітки склав Йосип Кобів. *Vsesvit*. 2006. №5-6. С.85–103.
2. Балух В.О., Балух О.В., Коцур В.П. Практикум з історії Середніх віків: навчальний посібник. Чернівці: ТОВ “Видавництво «Наші книги»”, 2011. С.31–50, 63–102.
3. Гордієнко В.В., Гордієнко Г.М., Кривошея І.І. Історія середніх віків. Практикум. Частина 1. Умань: Видавничо-поліграфічний центр «Візаві», 2013. С.60–127, 133 – 139, 160–164, 171–174, 179–216. Режим доступу: https://library.udpu.edu.ua/library_files/ece/6729_01.pdf
4. Історія західноєвропейського Середньовіччя. Хрестоматія / Упорядник М.О.Рудь. К.: Либідь, 2005. С. 37–284.
5. Кеда М. К. Практикум з історії Середніх віків країн Європи та Америки: навч.-метод. посіб. Чернівці: Видавець Лозовий В.М., 2011. С. 37–94. Режим доступу: <https://epub.chnpu.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/3350/1/Практикум з історії Середніх віків країн Європи та Америки.pdf>
6. Луговий О. М. Поліптик абата Ірмінона: практикум до спеціального курсу «Етнодемографічна історія Європи в середні віки» Одеса: Одес. нац. ун-т ім. І. І. Мечникова, 2019. 388 с. Режим доступу: <http://dspace.onu.edu.ua:8080/bitstream/123456789/26518/1/Abbot%27s%20polyptic.pdf>
7. Практикум з історії середніх віків / укладач Кривонос В.П. Львів: Видавничий центр Львівського державного університету ім.І.Франка, 1999. С. 26–65.
8. Семко Я. С. Історія раннього середньовіччя: документи та матеріали: хрестоматія; [ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. ДУшинського»]. Одеса: Фенікс, 2021. 230 с. Режим доступу: <http://dspace.pdpu.edu.ua/jspui/handle/123456789/10626>

II. Монографії, статті, посібники

9. Ададуров В. Історія Франції. Королівська держава та створення нації (від початків до кінця XVIII століття). Львів: Вид-во Українського католицького ун-ту, 2002. С. 33–59.

10. Балух В.О., Коцур В.П. Історія середніх віків: У 2-х т. Т. 1. Раннє Середньовіччя: курс лекцій. Чернівці: ТОВ “Видавництво «Наші книги»”, 2009. С. 80–131.
11. Бродель Ф. Ідентичність Франції. Люди і речі. Книга 2 / Пер. з фр. Київ: Вид-во Жупанського, 2014. С.89–113. Режим доступу: https://shron1.chtyvo.org.ua/Fernand_Braudel/Identychnist_Frantsii_Knyha_2_Liudy_i_rechi.pdf?
12. Джіроламо К. Ді. Карл Великий і новий порядок у Європі. *Історія європейської цивілізації. Середньовіччя. Варвари. Християни. Мусульмани* / За ред. Умберто Еко. Харків: Фоліо, 2018. С.148–151.
13. Історія держави і права зарубіжних країн (Середні віки та ранній новий час) / За ред. проф.Б.Й.Тищика. Львів: Світ, 2006. С.42–70.
14. Крижановська О.О., Крижановський О.П. Історія Середніх віків: Вступ до історії західноєвропейського Середньовіччя. Курс лекцій. К., 2004. С.64–84.
15. Крип'якевич І. Всесвітня історія: У 3 кн. К.: Либідь, 1995. Кн.2. Середньовіччя і нові часи. С. 48–64.
16. Лінч Дж. Середньовічна церква: Коротка історія / Пер. з англ. К.: Основи, 1994. С.68– 72, 82 – 119. Режим доступу: https://shron1.chtyvo.org.ua/Joseph_H_Lynch/Serednovichna_Tserkva.pdf?
17. Мануїлова К. В. Децентралізація публічної влади у Франції за правління Каролінгів (VIII – X ст.). *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2015. № 6. Режим доступу: file:///C:/Users/User/Downloads/Duur_2015_6_6.pdf
18. Метцнер Е.Е. Королівство франків. *Історія європейської цивілізації. Середньовіччя. Варвари. Християни. Мусульмани* / За ред. Умберто Еко. Харків: Фоліо, 2018. С.103–106.
19. Мілютін С. Ю. Людовик Благочестивий (778–840): політико-дипломатичний портрет. *Науковий вісник Дипломатичної академії України*. 2017. Вип. 24(1). С. 136–142. Режим доступу: [file:///C:/Users/User/Downloads/Nvdau_2017_24\(1\)_20-1.pdf](file:///C:/Users/User/Downloads/Nvdau_2017_24(1)_20-1.pdf)
20. Овсінський Ю. Франкська держава Меровінгів. *Medium aevum: Середні віки* / за ред. Л.В. Войтовича. Львів: Тріада Плюс, 2010. С.65–77. Режим доступу: https://shron2.chtyvo.org.ua/Voitovych_Leontii/Medium_Aevum_Seredni_viky.pdf?
21. Овсінський Ю. Франкська держава Каролінгів. *Medium aevum: Середні віки* / за ред. Л.В. Войтовича. Львів: Тріада Плюс, 2010. С.78–90. Режим доступу: https://shron2.chtyvo.org.ua/Voitovych_Leontii/Medium_Aevum_Seredni_viky.pdf?
22. Огорокова В. В. Характеристика франкських королів в «Історії франків» Григорія Турського. *Історіосфера: матеріали Тринадцятої наукової конференції викладачів, здобувачів вищої освіти та молодих учених Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського*, [6-7 квіт. 2018 р.]. Одеса: [ПНПУ імені К. Д. Ушинського], 2018. С. 92–96. Режим доступу: <http://dspace.pdpu.edu.ua/handle/123456789/565>
23. Омелчук В. В., Лісничка В. М. Релігійна політика стародавніх і середньовічних держав: Навчальний посібник. К.: Персонал, 2011. С.447–456. Режим доступу: https://shron1.chtyvo.org.ua/Lisnycha_Viktoriia/Relihiina_polityka_starodavnikh_i_serednovichnykh_derzhav.pdf?
24. Павлюк А. Франки ранніх Меровінгів між Pax Romana та Pax Barbarica. *Вісник Прикарпатського університету. Історія*. 2012. Вип. 22. С. 135–142. Режим доступу: file:///C:/Users/User/Downloads/Vpu_Ist_2012_22_18.pdf
25. Павлюк А. Франкське та лангобардське військо: організація, озброєння, чисельність. *Вісник Прикарпатського університету. Історія*. 2014. Вип. 26. С.152–160. Режим доступу: <http://lib.pnu.edu.ua/files/Visniki/istor/history-26.pdf>
26. Павлюк А. М. Меровінги у Лангобардській міждинастичній боротьбі 40-70-х рр. VII ст. *Галичина*. 2016. Ч. 28. С. 27–32. Режим доступу: file:///C:/Users/User/Downloads/Nikp_2016_28_5.pdf
27. Прийдун С.В. Відновлення імперії на Заході у 800 р. у контексті становлення «Res publica Christiana». *Пріоритетні напрями розвитку науки та освіти: матеріали IV Міжнародної науково-практичної конференції м. Львів, 9-10 лютого 2022 року*. Львів: Львівський науковий форум, 2022. С.25–27. Режим доступу: http://dspace.tnpu.edu.ua/bitstream/123456789/24715/1/Pryidun_800.pdf
28. Швець Л. Особливості розвитку Франкської держави за Меровінгів: методичні рекомендації до вивчення теми студентами-істориками. *Актуальні питання всесвітньої історії і методика їх викладання: матеріали доп. і повідомлень П'ятого Всеукр. наук.-практ. семінару (26–27 березня 2008 року)*. Полтава, 2008. С. 258–265. Режим доступу: http://historic.pnpu.edu.ua/wp-content/uploads/2020/02/Seminar_vsesv_2008.pdf
29. Шепетяк О. Християнство франків: формування вектору Європейської цивілізації. *Українське релігієзнавство*. 2018. № 86. С. 12–20. Режим доступу: file:///C:/Users/User/Downloads/Ukrr_2018_86_4.pdf
30. Шкурська І.С. Особливості судового процесу за Салічною правдою. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2019. № 6. С. 62–64. Режим доступу: http://www.lsej.org.ua/6_2019/6_2019.pdf

Навчальне видання

ЛІХТЕЙ Ігор Михайлович

ДЕРЖАВА ФРАНКІВ

Матеріали до лекції та практичних занять

*Навчальний посібник
з нормативної дисципліни «Історія та культура
західноєвропейського Середньовіччя»*

Дизайн обкладинки – Рената Кокіна
Комп'ютерне верстання – Рената Кокіна

Підписано до друку 20.11.2023. Формат 60x84/16. Папір офсет.
Друк цифровий. Гарнітура CharterITC. Ум. друк. арк. 3,7.
Наклад 100 прим. Замов. № 143К.

Виготовлено та видруковано у ТОВ «РІК-У»:
88000, м. Ужгород, вул. Карпатської України, print@rik.com.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 5040 від 21 січня 2016 р.

Ліхтей І.М.

Л 65 Держава франків. Матеріали до лекції та практичних занять. Навчальний посібник з нормативної дисципліни «Історія та культура західноєвропейського Середньовіччя» для здобувачів вищої освіти галузі знань: 01 Освіта / Педагогіка, освітнього ступеня «бакалавр», спеціальності: 014 Середня освіта, предметної спеціальності: 014.03 Середня освіта (Історія), освітньої програми: Історія. Ужгород: РІК-У, 64 с.

ISBN 978-617-8276-68-3

УДК 94(363.4)»04/08»(075.8)